

Hana Younis

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

“BREZ NIKOGA U DIJARU GURBETU”¹
Svakodnevni život porodice Bakarević u Istanbulu
krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Apstrakt: Autorica u radu opisuje iseljavanje dijela porodice Bakarević iz Sarajeva u Istanbul krajem 19. stoljeća i njihovu svakodnevnici u prvim godinama nakon doseljenja u glavni grad Osmanskog carstva. U radu je na početku napravljen osvrt na historiju porodice Bakarević, jedne od najuglednijih, bogatih, starosjedilačkih sarajevskih porodica u osmanskom periodu. Kroz njeno iskustvo otvara se jedna lična perspektiva muhadžira, njihov odnos prema dijelu porodice koji je ostao u rodnom gradu, prema ostalim muhadžirima, ali i samom Carstvu koje su izabrali za nastavak života. Kroz studiju slučaja autorica prikazuje migraciju porodice i preživljeno iskustvo. Kroz lične zabilješke analiziran je također i odnos vlasti prema njima, posebno u burnom periodu kada je i samo Osmansko carstvo bilo suočeno sa stalnim nemirima i ratovima, kao i prisilnom smjenom na prijestolu.

Ključne riječi: Bakarević, svakodnevni život, Istanbul, Sarajevo, muhadžiri, iseljavanje.

Abstract: The author is describing in work migrations of one part of family Bakarević from Sarajevo to Istanbul in the late 19th century and their everyday life during their first few years after moving in the ca-

¹ Citat iz pisma koje je napisala Esmā Bakarević iz Istanbula amidži Mustafi Bakareviću u Sarajevu 1909. godine. (*Dijaru gurbetu – živjeti u tuđini*).

pital of Ottoman Empire. In the beginning is made a review of family Bakarević's history, which was one of the most prominent, wealthiest, indigenous families in Sarajevo during the Ottoman period. A personal perspective of emigrants has opened through their experience, their relationship with the part of the family which stayed in their hometown, with other emigrants, but also with the Empire which they had chosen for continuing their lives. Through the case study, the author shows the migration of the family and their experience. Also, through the personal notes is analyzed the attitude of government towards them, especially during the turbulent years when the Ottoman Empire was confronted with constant riots and wars, as well as with the forced resignation on the throne.

Keywords: *Bakarević, everyday life, Istanbul, Sarajevo, emigrants, migrations.*

O migraciji Bošnjaka u periodu austrougarske okupacije napisan je značajan broj naučnih djela.² Stoga se ovaj rad neće baviti tim pitanjima. Cilj nam je pokazati, kroz primjer slučaja, na način življenja jedne imućne sarajevske muhadžirske porodice u Istanbulu, na njihovu svakodnevnicu, kao i percepciju *domaćeg i stranog*, ali iz njihovog ugla posmatranja, koji ponekad obiluje sitnim, samo za tu porodicu važnim detaljima, ali kroz te podatke otkriva se realna slika vremena

² Vidi: Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2006; Isti, *Deosmanizacija Balkana i Bošnjaci: ratovi i muhadžirska pribježišta: 1876.–1923*, Sarajevo, 2013; Isti, *Bošnjaci i deosmanizacija Balkana: muhadžirski pokret i pribježišta 'sultanovih musafira': 1683–1875*, Sarajevo, 2013; Isti, *Bošnjaci i Turska: deosmanizacija Balkana i muhadžirski pokreti u XX stoljeću*, Sarajevo, 2014; Tomislav Kraljačić, "Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku prvog balkanskog rata", u: *Migracije i Bosna i Hercegovina, Zbornik radova* (gl. i odg. urednik Nusret Šehić), Institut za istoriju Sarajevo – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990, 151–162; Nusret Šehić, "Politika iseljavanja i useljavanja na području Bosne i Hercegovine 1918–1921. godine", u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, 195–222; Vojislav Bogičević, "Emigracije muslimana iz Bosne i Hercegovine u Tursku u doba austrougarske vladavine 1878–1918", Sarajevo, *Glasnik VIS*, Vrhovno islamsko starješinstvo, br. 7/9, god. II/1951, 261–275; Sulejman Smlatić, "Iseljavanje jugoslavenskih muslimana u Tursku i njihovo prilagodavanje novoj sredini", u: *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, 1978, 249–256; Fikret Karčić, Mustafa Jahić, "Jedna važna fetva o pitanju iseljavanja Bosanskih muslimana u vrijeme austrougarske uprave", u: *Studije o šerijatskom pravu*, II dopunjeno izdanje, CNS – El-Kalem, Sarajevo, 2011, 132–144.

i prostora koji se opisuju. Kroz pisma Ibrahima Bakarevića i njegove porodice također će se propitati uticaj političkih zbivanja na njihovu svakodnevnicu, kao i povezanost muhadžira sa bližom i daljom rodbinom koja je ostala u rodnom gradu. Njihova zapažanja i odnos prema *ostavljenom* i *stečenom* najbolje se mogu oslikati i prikazati upravo kroz privatne zabilješke. Međutim, radi stvaranja potpunije slike o samoj porodici Bakarević, prije analize pisama kratko ćemo izložiti podatke o poznatim članovima te porodice i njihovoj ulozi u osmanskome periodu i prvim decenijama austrougarske okupacije.

Bakarevići

Porodica Bakarević se u dokumentima spominje još od 16. stoljeća.³ Od tih prvih spominjanja Bakarevići se vežu za lokalitet mahale Kečedži hadži Sinana i za istoimenu džamiju izgrađenu u 16. stoljeću.⁴ Upravo na tom području oni su stoljećima imali porodične kuće i magaze.⁵ Prema dostupnim izvorima, bogatstvo i ugled stekli su kao pripadnici janjičarskog odreda serdengedžija⁶ u osmanskoj vojsci, ali su se stoljećima bavili i trgovinom, što je povećalo njihove prihode i osiguralo kapital, posebno u periodu pred kraj osmanske uprave i u prvim decenijama austrougarske okupacije.⁷ O ugledu te porodice jasno svjedoči i njihovo

³ Halid Buljina navodi da se Bakarevići spominju u drugoj polovini 16. stoljeća, a Behija Zlatar nabrajajući džamije i mesdžide podignute u Sarajevu do kraja 16. stoljeća spominje i mesdžid Hadži Mehmeda Bakarevića. Međutim, Husnija Kamberović je, analizirajući podatke o povezanosti starih plemićkih bosanskih porodica i titule beg, ukazao na podatak da je M. L. Tembel naveo kao moguće “starobosanske plemićke obitelji”, pored ostalih, i Bakareviće. Vidi: Halid Buljina, Bistrik (II), *Glasnik VIS*, br. 1, god. L/1987, 85; Behija Zlatar, “Podizanje i održavanje objekata Islamske arhitekture u Sarajevu u XVI vijeku”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, br. XIII–XIV, 1987, 199; Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, II izdanje, Naučni institut IBN Sina, Sarajevo, 2005, 52.

⁴ O historiji ove džamije više vidi: *Džamija Hadži Sinan Kečedži*, sakupio i uredio Ahmed Alibašić. Tekst dostupan na: www.isaneh.com/dzamija.pdf (20. 02. 2016).

⁵ Pred kraj osmanske uprave mahala je dobila ime upravo po porodici Bakarević i, sa kratkom vremenskom pauzom, ona sve do danas nosi naziv Bakarevića ulica. Vidi: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva: topografija, geneza i toponimija*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1973, 143.

⁶ Serdengedžija je pripadnik posebnog dijela janjičarske vojske koji su bili prethodnica ostalim jedinicama, a odabirani su iz redova akindžija kao dobrovoljci. Vidi: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 560.

⁷ Vladislav Skarić Bakareviće uvrštava u “Naročitu trgovačku grupu” trgovaca čohom. On dalje piše: “Njihove poznate porodice (misli na muslimane, op. a.) bile su Mornjaci, Bakarevići, Mašići i Hadži-Durakovići.” I Buljina piše da su bili “trgovci čohanom i drugom stanbolskom i venecijanskom robom (...)” U djelimičnom popisu trgovaca muslimana, koji je napravio Osman

spominjanje u sevdalinkama.⁸ Važno je istaći da porodica Bakarević spada u red rijetkih sarajevskih muslimanskih porodica čiji je arhivski fond bar djelimično sačuvan i dostupan istraživačima.⁹ I pored toga, pokušaj pravljenja njihovog porodičnog stabla nailazio je na mnogobrojne probleme. Jedan od ključnih problema bio je mali broj podataka u dokumentima, njihova rasparčanost, miješanje imena Mehmed / Muhamed i njihovo stalno ponavljanje.¹⁰ Pored toga, u građi, a posebno u privatnim pismima, nije se pojašnjavalo na koju se od istoimenih osoba misli te je tako problem *podrazumijevanja* bio stalna kočnica tom istraživanju. Zbog toga smo u tekstu često bili prinuđeni na osnovu analize dostupnih podataka iznijeti logične pretpostavke bez mogućnosti potvrđivanja tih pretpostavki. Smatramo da to nije umanjilo vrijednost rada s obzirom na to da ti podaci nisu ključni za ovo istraživanje.

Prema dostupnim izvorima, možemo reći da je najstariji poznati član ove porodice Hadži Mehmed Bakarević po kojem se u 16. stoljeću zvao jedan

Sokolović, spominje se i Bakarević Mehaga, koji je imao momka-pomoćnika Mehmeda. O bogatoj trgovačkoj mreži najbolje svjedoče trgovački defteri te porodice koji se nalaze u Historijskom arhivu Sarajeva. Vidi: Vladislav Skarić, *Izabrana djela I*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1955; Halid Buljina, *Bistrik (II)*, 85; Osman A. Sokolović, *Djelomičan popis trgovaca-muslimana iz Bosne i Hercegovine pod kraj turske uprave*, Islamska dionička tiskara, Sarajevo, 1943, 33; Historijski arhiv Sarajevo (dalje: HASA), Zbirka deftera, kutija br. 15, defteri br. 161–168.

⁸ U jednoj od sevdalinki “Majka Nuru počesto izruži”, koju je zabilježio Alija Bejtlić, spominju se i Bakarevići. Sevdalinka glasi: “Kćeri Nuro, jedna pustahijo, Sve djevojke na tebe su mani, Što zavodiš momke i udovce, Čelebije, age Sarajlije. Šta li čekaš, što se ne udaješ? Majko moja, almasli leptiru, ne karaj me, ne ljuti se na me, ne znam kog’ ću momka izabrati, svaki ima po jednu mahanu, ponajdraži dvades’ i četiri: Neću Džine, ne mogu se s njime, neću Kline, ružno mu je ime, neću Svrze, sve ga cure mrze (...) Turhanije, jadne divanije, Ni Sarića, ni Bakarevića, Dva jangina, što ću, majko, s njima? (...)” Sevdalinka dostupna na stranici: <http://www.sevdalinke.com/2007/02/najljepse-sevdalinke-5.html> (08. 04. 2016).

⁹ U Historijskom arhivu Sarajevo nalazi se svega 16 porodičnih fondova (Bakarević, Ćurčić, Džebo, Džinić, Fadićpašić, Glodo-Svrzo, Hadžišabanović, Handžić, Kabadaja, Krečo, Kumašin, Mravović, Pertev, Saračević, Užičanin-Kreševljaković, Zildžić) koji su djelimično sačuvani, a koji predstavljaju neiscrpan izvor za sagledavanje historijskih tokova, posebno u periodu osmanske uprave i austrougarske okupacije. Slična situacija je i kod hrišćana i jevreja.

¹⁰ Kao primjer navest ćemo muško ime Mustafa. U svakoj generaciji imamo bar jednog Mustafu; tako Ibrahim (Mustafe) Bakarević od četiri sina ima jednog Mustafu. Od njegova četiri sina djelimično su nam poznata imena djece od njih trojice i tu opet imamo tri puta ime Mustafa. Svi oni u građi se spominju kao Mustafa Bakarević, dosta rijetko nailazimo na ime oca kao smjernicu o kome se radi. Kod ženskih imena tu je kao primjer ime Vasvija. To je ime koje se u isto vrijeme spominje kod četiri različite osobe, a sve su dio porodice Mustafe Bakarevića pred kraj 19. i početkom 20. stoljeća. Prva je Vasvija sestra Mustafe Bakarevića, udata Sokolović, dok su njene dvije snahe Vasvija Bakarević rođ. Zildžić i Vasvija Bakarević rođ. Mutavelić. Tu je i Vasvija, rođena Sokolović a udata Bakarević, udovica hadži Mustafe Bakarevića. Sve ove Vasvije se u dokumentima, posebno privatnim, spominju samo po imenu.

mesdžid.¹¹ Iz narednog stoljeća, zahvaljujući Mula Mustafi Bašeskiji koji je u svom *Ljetopisu* zapisivao i imena umrlih, imamo podatke o tri Bakarevića: Omeru (?–1763/4), Huseinu (?–1783) i Hadži Mustafi (?–1783).¹² Spomenuti hadži Mustafa je imao sina Ibrahima o kojem analizirani dokumenti pružaju nekoliko podataka. Prvi se odnose na vlasništvo dva rukopisa: prvog iz 1788. godine, koji govori o nekom od vezira, i drugi, koji govori o tefsiru i hadisima iz Kur'ana iz 1799. godine.¹³ Naredni podatak vezan je za Ibrahimovu kćerku Fatimu koja se 1809. godine udala za sina kadije Mehmeda Seida efendije – Ibrahima Edhema efendiju.¹⁴ Ibrahim-aga je pogubljen po naređenju Abdurahman-paše 10. šabana / 9. 3. 1827. godine.¹⁵ Pored kćerke Fatime, Ibrahim je imao i sinove Halida, Avdagu, Mustafu i Mehmeda.¹⁶

Nije nam poznato da li je i koliko je djece imao Halid, a za razliku od nje-ga, dokumenti ukazuju da je Avdaga umro oko 1880. godine ostavivši suprugu Hasniju i punodobnu djecu: Šerifu, Nuriju, Hašemu, Fatimu, Nafisu, Muhameda i malodobne Ibrahima i Mustafu.¹⁷ Njegova kćerka Šerifa udavala se dva puta: prvi put u porodicu Kazandžić, a poslije za Rašida ef. Hasanbegovića.¹⁸ Šerifa je

¹¹ B. Zlatar, "Podizanje i održavanje objekata Islamske arhitekture u Sarajevu u XVI vijeku", 199.

¹² Uz ime Bakarević, Husejin-aga, Bašeskija je zapisao: "(...) zvali su ga mula Husejin, imao je čifluke čiji su prihodi iznosili dvadeset kesa; bio je čokadžija, pa je to napustio. Imao je poslovne veze s begovima. Dobio je nekakvu bolest u jednoj nozi; bogat čovjek, iz 53. džemata." S druge strane, pored imena hadži Mustafe Bakarevića zapisao je: "čohadžija, koji je Džafer-paši davao novac na kamatu i zadužio Džafer-pašu četrdeset i pet kesa." Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis: 1746–1804*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, 64. i 229.

¹³ Kasim Dobrača (obradio), *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak prvi, Rijaset Islamske zajednice u BiH – Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, London-Sarajevo, 2000, 5. i 539.

¹⁴ Alma Omanović-Veladžić pored ovog podatka o vjenčanju Fatime Bakarević iznosi i podatak da je Ibrahim Bakarević bio jedan od svjedoka prilikom vjenčanja obavljenog 22. 08. 1808. godine. Vidi: Alma Omanović-Veladžić, "Iz sarajevske svakodnevice početkom XIX stoljeća (Bračni ugovori 1800–1810. godine)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 57, Sarajevo, 2007, 236. i 234.

¹⁵ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne 2*, El-Kalem, Sarajevo, 1999, 890.

¹⁶ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje: GHB), Fond osmanske građe, A-2309/TO. Zahvaljujem se hfz. Hamzi Laviću koji mi je pronašao dokumente iz ovog fonda; Hamdija Kreševljaković, "Dženetici, prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini", *Radovi*, knjiga II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga I, Naučno društvo NR BiH, Sarajevo, 1954, 151; HASA, Zbirke i fondovi na orijentalnim jezicima, Porodični fondovi, Bakarević (dalje: FB), kutija br. 1, Kasam defteri.

¹⁷ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Vrhovni šerijatski sud (dalje: VŠS), E, V-5-21, kutija br. 43, 1881/33.

¹⁸ ABiH, VŠS, F, V-5-89, kutija br. 163, 1898/37.

umrla krajem 1886. godine, nije imala djece, pa su je nakon smrti naslijedila braća i sestre.¹⁹ Njena sestra Hašema bila je udata za Kambeniju, druga sestra Nurija u porodicu Čamo, a treća Nefisa je bila udata za Mehmeda ef. Mašića.²⁰ Nefisa je najvjerovatnije umrla na porodu jer je nju naslijedila kćerka koja se zvala isto kao i ona.²¹ Taj ogranak porodice Bakarević odnosno djeca Avdage i Hasnije Bakarević imali su velike probleme nakon smrti Avdage sa malodobnom braćom, posebno Ibrahimom zbog njegovog neodgovornog ponašanja, koji je bio 1884. godine sudski proglašen i rasipnikom.²² Međutim, u godinama poslije srećemo ga kao punodobnog i poslovnog čovjeka.²³ Pored toga, porodica je nakon smrti Avdage imala probleme i sa imovinom koju je on izdavao, tako da je Hasnija godinama sudski pokušavala naplatiti sve rente i sačuvati naslijeđeni imetak.²⁴

Hamdija Kreševljaković ostavio je zapis o postojanju Mustafe Bakarevića, sina Ibrahim-age, i njegovoj ženidbi sa Mejrom, kćerkom Alibega Dženetića.²⁵ Da li su imali djece i kada je on preminuo, nije nam poznato.

O Mehmedu Bakareviću, sinu Ibrahim-age, nemamo mnogo podataka, a iz analize dostupnih kasam deftera (defetri o podjeli imovine, op. a.) može se zaključiti da je bio izuzetno bogat te da se bavio trgovinom. Nije nam poznato ko mu je bila supruga, ali dokumenti otkrivaju da je imao kćerke Ašidu i Vasviju te sinove Salima (?–29. 11. 1894), Asima (1854–12. 06. 1896), Vejsila (1831–1914/15), Ibrahima (?–22. 01. 1906.) i Mustafu (1837–1913).²⁶ Ogranak porodice Mehmeda sina Ibrahimovog je predmet interesovanja ovog rada te će se prezime Bakarević na narednim stranicama odnositi isključivo na njih.²⁷

¹⁹ Isto.

²⁰ GHB, Fond osmanske grade, A-2309/TO.

²¹ Isto.

²² ABiH, VŠS, E, V-5-21a, kutija br. 44, 1884/14.

²³ Ibrahim je 1890. godine imenovan za tutora malodobnom bratu Mustafi, a 1902. godine je ispred Gradske uprave imenovan za bašmuhtara podjele drva sirotinji u Sarajevu. Tri godine poslije obavio je hadž. Vidi: GHB, Fond Periodika, Bošnjak, Broj 49, 03. 12. 1903, god. XIII, 2; HASA, Fond Šerijatski sud Sarajevo, br. 3447, 1889. Zahvaljujem se Fuadu Obranoviću koji mi je ustupio podatke iz ovog dokumenta; Zijad Šehić, “Putovanje bosanskohercegovačkih hodočasnika u Meku u doba austrougarske uprave 1878–1918”, *Saznanja, časopis za historiju*, Društvo historičara Tuzle, Tuzla, 2008, br. 2, 81.

²⁴ ABiH, VŠS, E, V-5-21, kutija br. 43, 1881/33, 1881/43 (...).

²⁵ Kreševljaković je također zapisao da je Mejra umrla 1858/9. godine. Hamdija Kreševljaković, “Dženetići, prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini”, 151.

²⁶ HASA, FB, kutija br. 1, Kasam defteri.

²⁷ Od ostalih Bakarevića koji se spominju u dostupnoj građi, a koje nismo imali osnova rodbinski tačno povezati, neophodno je spomenuti sljedeće: Muhamed Bakarević, jedan od sa-

Godine 1888. Mehmedova djeca su djelimično podijelila imovinu koju su naslijedila od oca, a deset godina poslije braća su otkupila jedan znatan dio imovine koju su, prema šerijatskom zakonu, dobile njihove sestre Ašida i Vasvija.²⁸ I pored toga, potrebno je istaći da je Ašida Bakarević bila jedina žena koja je imala samostalno vlasništvo nad dućanom u Tašlihanu i Bezistanu, upisano na njeno ime i prezime.²⁹ Ona je također posjedovala lični štambilj kojim je ovjerala svoje isprave u kojem je pisalo samo njeno ime arapskim pismom.³⁰ Kada se Ašida udala, nije nam poznato, ali je već 1894. godine bila udovica. Njen suprug Afun-beg Hrasnica bio je iz poznate begovske, veleposjedničke porodice

rajevskih velikodostojnika koji je protjeran u vrijeme Omer-paše Latasa; Salih Bakarević, o kojem imamo podatak da je imao dva sina – Muhameda i Mustafu. Muhamed je zasigurno bio obrazovan čovjek jer jedina dostupna bilješka koju smo pronašli o njemu govori da je on bio vlasnik jednog rukopisa iz prve polovine 19. stoljeća. O njegovom bratu Mustafa znamo samo toliko da je ukopan na mezarju Alfakovac 1297/1879. godine; Hadži Mehmed Bakarević, koji je prema popisu umrlih preminuo 03. 08. 1897. godine; Šemsa Bakarević, preminula 04. 07. 1898. godine, upisana je kao dijete, ali bez imena oca, te nam nije poznato čija je bila kćerka; Mustafa Bakarević, terzija, koji je prilikom popisa stanovnika 1910. godine imao 80 godina, bio je udovac i živio je sam u vlastitoj kući u mahali Buzadži hadži Hasana; Haša Bakarević, imala je također 80 godina 1910. i bila je udovica, zemljoposjednica sa 2 čifluka, stanovala je u vlastitoj kući sa kćerkom Fazilom koja je bila udata za Hilmiju Šahinagića; Zuhdi ef. Bakarević (1850–1932), završio je ruždiju nakon koje se zaposlio kao kotarski predstojnik pri Zemaljskoj vladi u Rudom. Bio je oženjen dva puta i u prvom braku je imao dva sina, Subhi ef. i Hamdi ef., dok je drugi put oženio neku Fatimu, sa kojom je imao sina Sami ef. i kćerku Raziju. Zuhdijin sin Subhi također se ženio dva puta, prvi put Paulom Marijom, koja je nakon vjenčanja izabrala ime Esma Hanaman. Sa njom je imao sina Rudolfa, a razveo se 1906. godine. Četiri godine poslije, Subhi ef. je bio oženjen Mulijom koja je bila kućevlasnica i posjedovala čifluk; Zahida Bakarević je u dokumentima Vrhovnog šerijatskog suda upisana kao kćerka Muhamed-age Bakarevića, dok je u jednom dokumentu-punomoći u arhivu GHB upisana kao kći Mehmed-bega Bakarevića. Promjena imena iz Mehmed u Muhamed ili Mustafa i titule aga u beg u dokumentima je uočljiva. Zahida je bila udata za Omer-bega Čemerlića, a razvela se u martu 1893. godine. Ona je imala sestru Nasihu i Šahzu / Šahsenu. Šahsena je preminula 10. 06. 1889. godine, nije bila udata, a kadija je zapisao da njena imovina nije ustanovljena niti podijeljena. Vidi: HASA, Fond Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, Popis žiteljstva u BiH – Sarajevo (1910. god.), sign. SUGO-2 (Zahvaljujem se kolegici Almiri Alibašić-Fideler na pronalasku porodice Bakarević u sklopu navedenog popisa); Zejnil Fajić (obradio), *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak broj tri, Mešihat IZ – El-Kalem, Sarajevo, 1991, 351; Vidi: http://kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2555; Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne 2*, 1047; GHB, Fond osmanske građe, A-2238/TO; ABiH, VŠS, B, V-5-11, kutija br. 19, 1893/11, E, V-5-39, kutija br. 85, 1898/1, E, V-5-35, kutija br. 79, 1896/42.

²⁸ HASA, FB, kutija br. 1, Kasam defteri; GHB, Arhiv osmanskih dokumenata, A-2214/TO.

²⁹ Vera Štimac, Samija Sarić, "Gazi Husrev-begov Bezistan i Tašlihan u Sarajevu 1889–1890", *Analiz GHB*, br. XXI–XXII, 2003, 113.

³⁰ Radi se o okruglom pečatu, najvjerovatnije napravljenom na prstenu ili privjesku. Vidi: HASA, FB, kutija br. 1, Kasam defteri.

Hrasnica.³¹ Nakon njegove smrti Ašida je sa malodobnom djecom doselila u Kačedži Sinanovu mahal, gdje su Bakarevići tradicionalno živjeli stoljećima.³² Njena sestra Vasvija je bila također udata u uglednu sarajevsku porodicu Sokolovića za Sunulah efendiju.³³ Vasvija je bila druga supruga Sunulah ef., a udala se za njega nakon smrti njegove prve žene. Ona je 1883. godine ostala udovica, a u braku sa Sunulahom nije imala djece. Vasvija je bila dosta bliska sa braćom, posebno s Mustafom koji joj je pomagao ne samo oko privatnih nego i poslovnih obaveza.³⁴ Salim Bakarević je prvi od braće preminuo, i to 29. 11. 1894. godine. Prema zapisu sarajevskog kadije iz 1895. godine, iza njega nije ostalo gotovog novca. Međutim, ostala je *pokretnina* u vrijednosti od 549 forinti i 45 novčića, zemlja u vlasništvu-mulk 1.850 forinti, te zemlja koja je vlasništvo države sa posebnim pravom raspolaganja-erazi mirija u vrijednosti od 1.930 forinti. Kadija je dalje zapisao da je rasprava o podjeli imovine obavljena, ali da je imovina ostala nerazdijeljena.³⁵

Salim je bio oženjen Vasvijom, kćerkom Alijage Zildžića, i sa njom je imao troje djece: Ragiba (1885–?), Aišu (1892–?) i Ašidu (1894–?).³⁶ Asim Bakarević je bio oženjen Almasom i Penbom rođenom Turhanić.³⁷ Sa Almasom je imao sina Ešrefa, dok su nakon njegove smrti kao malodobna djeca iz braka sa Penbom upi-

³¹ Oni su imali kćerke Zulejhu i Sazu i sina Abdul Sellama. HASA, FB, kutija br. 1, Odluke, tapije.

³² GHB, Arhiv osmanskih dokumenata, A-2214/TO.

³³ Sunulah ef. Sokolović (1815–1883) bio je izuzetno ugledna ličnost. Godine 1861. je imenovan za člana komisije za izradu agrarnog zakona u Istanbulu, a poslije austrougarske okupacije radio je kao Vrhovni šerijatski sudija. HASA, FB, kutija br. 1, Tapije: *Preporod*, 1971, 15. 08. 1971, broj 23, 12; VŠS, V-5-87, F, kutija br. 162, 1897/12.

³⁴ Vidi: HASA, FB, kutija br. 4, Razni ugovori.

³⁵ ABiH, VŠS, E, V-5-36, kutija br. 79, 1896/2.

³⁶ Hamdija Kreševljaković navodeći trgovce u Gazi Husrev-begovom Bezistanu 1908. godine spominje i Ragiba Bakarevića. On se najvjerojatnije te godine i oženio Nurihanumom Muhbić, koja je u svojoj 20 godini u popisu stanovnika 1910. godine upisana kao zemljoposjednica sa 20 čifluka! Njegova sestra Aiša bila je udata za Mehmed-bega Hrasnicu. Husnija Kamberović navodi da je Aiša kao udovica Mehmed-bega posjedovala devet selišta. Njena sestra Ašida je bila udata za kadiju Kadić Naim efendiju. Vidi: Hamdija Kreševljaković, "Naši Bezistani", Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N.R. BiH, Sarajevo, 1954, 237, fusnota 10; M. Mujezinović, "Merhum šejh Sejfudin Fehmi efendija Kemura kao epigrafičar", (uz 40 godina njegove smrti 1863–1917, *Glasnik VIS u FNRJ*, IX/1958, br. 3–8, 479; HASA, Fond Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, popis žiteljstva u BiH – Sarajevo (1910. g.), sign. SUGO-2; Husnija Kamberović, "Begovski zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.", 362; ABiH, Imenični registar zaposlenika Zemaljske vlade Sarajevo; Zahvaljujem se Nedimu Bakaloviću, šefu matičnog odjela Općine Centar, na potvrdi podataka o djeci Salima Bakarevića kroz matične knjige rođenih / umrlih.

³⁷ HASA, Zbirka deftera, kutija br. 20, defter br. 202, 329.

sani Džemal i Hajrija.³⁸ Asim je umro 12. 06. 1896. u 42 godini, a iz hronograma koji je tim povodom napisan saznajemo da je bio pošten i da se, pored ostalog, bavio i kaligrafijom.³⁹ On u toku života nije obavio hadž, ali je porodica nakon njegove smrti poslala bedela, nekog Derviša koji je obavio hadž za njega.⁴⁰ Vejsil Bakarević rođen je 1831. godine.⁴¹ On je, kao i njegov brat Asim, imao dvije supruge. Prva je bila Fatima, kćerka Mehmeda Zečevića, sa kojom nije imao djece.⁴² Najvjerovatnije još dok je Fatima bila živa, Vejsil se oženio i Šuhretom.⁴³ Na ovu pretpostavku ukazuje činjenica da se iste godine, 1907, kada je Fatima umrla, Šuhreta porodila. Iste godine ona počinje da se spominje i u privatnoj korespondenciji. Vejsil je u drugom braku dobio dvoje djece: kćerku Zakiru 1907. godine i sina Vejsila 1914/15. godine.⁴⁴ Šuhreta je sina Vejsila rodila nakon smrti supruga te je dijete dobilo ime po tek preminulom ocu. Vejsil je pored trgovačkih poslova obavljao funkciju gradskog zastupnika, a bio je dugo godina i mutevelija vakufa

³⁸ Hajrija je u popisu stanovnika 1910. godine upisana kao zemljoposjednica, udata za Aliagu Kapa, sa kojim je tad imala četvero djece, HASA, Zbirka deftera, kutija br. 20, defter br. 202, 329, HASA, FB, kutija br. 1, Posjednice, HASA, Fond Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, Popis žiteljstva u BiH – Sarajevo (1910. g.), sign. SUGO-2.

³⁹ U tom hronogramu mu je upisano da je imao 42 godine. Međutim, na jednom putnom listu datiranom iz 1894. godine stoji da je Asim imao 37 godina, što bi značilo da je 1896. godine trebao imati 39. Jedan od ova dva podatka nije tačan, ali takav problem je dosta čest s obzirom da su godine upisivane uglavnom proizvoljno. M. Mujezinović, “Merhum šejh Sejfudin Fehmi efendija Kemura kao epigrafičar”, 164; HASA, FB, kutija br. 6, Putne isprave.

⁴⁰ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo na kojem piše šubat.

⁴¹ U putnoj ispravi datiranoj 1879. godine, kada je Vejsil krenuo u Novi Pazar, upisan je njegov lični opis, kao i podatak da je tada imao 48 godina. Međutim, u popisu stanovnika 1910. godine njemu je upisano da ima 72 godine, dakle 8 godina manje. Ovaj podatak bi se mogao povezati sa činjenicom da je Vejsil 1910. godine bio oženjen po drugi put Šuhretom, koja je te godine imala 28 godina. Vidi: HASA, FB, kutija br. 6, Putna isprava; HASA, Fond Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, Popis žiteljstva u BiH – Sarajevo (1910. g.), sign. SUGO-2.

⁴² Fatima je umrla 06. 08. 1907. godine, a prema zapisu šerijatskog suda u Sarajevu, njena imovina nije se mogla podijeliti jer nasljednici nisu došli u zakazano vrijeme na ročište. Vidi: ABiH, VŠS, E, V-5-60, kutija br. 122, 1908/1. Također vidi: Mehmed Mujezinović, “Muhamed Enveri – efendi Kadić kao epigrafičar”, 17. 01. 1855–21. 2. 1931, *Glasnik VIS u FNRJ*, 1960, god. XI, 478.

⁴³ Šuhreta je bila iz ugledne porodice Isević. U popisu stanovnika 1910. godine upisana je kao zemljoposjednica. Imala je posjede sa i bez kmetova, kao i tri čifluka. Iako je bila mlađa od supruga najmanje 44 godine, umrla je veoma mlada u 34 godini, tj. dvije godine nakon njega. O bogatstvu Vejsil-age svjedoči i podatak da je 1910. godine u njegovoj kući bilo čak pet sluga koji su živjeli sa njegovom porodicom. Podatke o porodici i godini smrti Šuhrete dobili smo od njenog unuka Seje Bakarevića, na čemu mu se zahvaljujemo; HASA, Fond Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, Popis žiteljstva u BiH – Sarajevo (1910. g.), sign. SUGO-2.

⁴⁴ Prema pričanju Seje Bakarevića, unuka Vejsila i Šuhrete, sina Vejsilovog, Zekira se udala u porodicu Fočo.

hadži Atije hanume.⁴⁵ Godine 1892. obavio je hadž, a umro je 1331/1914. godine i ukopan je na Hanbinjoj carini.⁴⁶ Mustafa Bakarević rođen je 1837. godine.⁴⁷ Bio je oženjen Ašidom, sa kojom je imao dvoje djece: Muhameda (1895–1928) i Zehru (1899–?).⁴⁸ Mustafa se bavio trgovinom, ali je niz godina bio i zastupnik u gradskoj skupštini Sarajeva.⁴⁹ Za obavljanje te funkcije 1903. godine bio je odlikovan carskim ordenom.⁵⁰ Mustafa je bio zastupnik i privatno svojim sestrama i braći u raznim poslovima, posebno prilikom prodaje, izdavanja ili kupovine nepokretne imovine.⁵¹ On je također nadgledao skrbništvo nad malodobnom djecom Afunbega Hrasnice.⁵² Također je Hašemi Bakarević, tutorici djece i udovici Mehmeda Bakarevića, pomagao u sastavljanju finansijskog izvještaja koji je morala predati Okružnom sudu.⁵³ Mustafa je bio član i raznih komisija, poput one koja je 1882. godine imala zadatak da istraži kako pomoći *siromašnom i bijednom stanovništvu* u Sarajevu.⁵⁴ Pored toga, obavljao je funkciju mutevelije Mejrem-hanume

⁴⁵ On je u ljeto 1888. godine izgradio jednu kuću u sklopu ovog vakufa uloživši u nju ličnog novca 600 forinti. Da bi se kuća kompletno završila prema planu, nedostajalo je još 100 forinti te se Vejsil obratio Zemaljskom vakufskom povjerenstvu, napomenuo je da bi se kuća s obzirom na lokaciju i veličinu mogla izdavati godišnje najmanje za 400 forinti. U istom zahtjevu on je tražio od povjerenstva i da mu se “isposluje građevna dozvola”. Vejsil je ubrzo dobio dozvolu, ali ne i novac. Povjerenstvo ga je uputilo da se obrati Bosanskohercegovačkoj banci kako bi dobio novac “na zajam”. Vidi: GHB, Zemaljska vakufska komisija, br. 1237, 25. 06. 1888, br. 4221, 02. 08. 1888. Zahvaljujem se Muhamedu Hodžiću koji mi je ustupio kopije ovih dokumenata. Također vidi: HASA, FB, kutija br. 5, Vakufska dokumentacija.

⁴⁶ List Bošnjak objavio je spisak hadžija za navedenu godinu kao i podatak da se hadži Vejsilaga Bakarević vratio kući 11. 09. 1893. godine zajedno sa hadži Avdagom Limunadžijom, dok su sve ostale hadžije došle vozom narednog dana. GHB, Fond periodika, *Bošnjak*, br. 30, 27. 07. 1893, god. III, 2, br. 37, 14. 09. 1893, god. III, 3.

Također vidi: M. Mujezinović, “Merhum šejh Sejfudin Fehmi ef. Kemura kao epigrafičar”, 479.

⁴⁷ Na popisu stanovnika 1910. godine Mustafi je upisano da ima 73 godine. HASA, Fond Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, popis žiteljstva u BiH – Sarajevo (1910. g.), sign. SUGO-2.

⁴⁸ Muhamed je studirao medicinu u Zagrebu, a diplomu medicinskih nauka je stekao u Beču. Nakon završetka studija vratio se u Sarajevo, gdje je otvorio ordinaciju i rentgenološki institut. Međutim, umro je veoma mlad u 33 godini života. Povodom njegove smrti objavljen je članak u listu *Novi Behar*. Vidi: GHB, Periodika, Omer Bahtijarević, “Merhum Dr. Muhamed Bakarević”, *Novi Behar*, god I, br. 23, 01. 04. 1928, 390.

⁴⁹ HASA, FB, kutija, br. 4, Obavijesti o sjednicama; GHB, Periodika, *Bošnjak*, br. 3, 21. 01. 1892, 3.

⁵⁰ GHB, Periodika, *Bošnjak*, 1903, broj 18, 30. 04. 1903, god. XIII, 1.

⁵¹ HASA, FB, kutija br. 1, Sudski predmeti, kutija br. 4, Privatno pravna i lična dokumenta, kutija br. 6, Čifčijjski ugovori.

⁵² HASA, FB, kutija br. 1, Odluke.

⁵³ HASA, FB, kutija br. 1, Sudski predmeti.

⁵⁴ HASA, FB, kutija br. 4, Društveni organi.

Bakarević vakufa i upravitelja vakufa Mutevelić hadži Asim-bega.⁵⁵ Zbog ugleda koji je imao među stanovništvom, često je pozivan kao svjedok prilikom podjele imovine ili razgraničenja posjeda.⁵⁶ Mustafa je obavio hadž zasigurno prije 1882. godine, a umro je 1913. godine i ukopan je na Hanbinoj carini.⁵⁷ Njegov brat Ibrahim je, prema dostupnim izvorima, imao dvije kćerke – Esmu i Zehru, i troje unučadi: Nevzetu, Nezihu i Hikmeta.⁵⁸ Njegova supruga Vasvija je bila iz ugledne porodice Mutevelića.⁵⁹ On je također obavio hadž, a bio je jedini član porodice koji je iselio iz Bosne nakon austrougarske okupacije. Njegova sačuvana pisma iz Istanbula ukazuju da je bio blizak sa braćom i sestrama, a posebno bratom Mustafom. Njihova prepiska će biti predmet analize na narednim stranicama ovog rada. S obzirom na to da je Ibrahim bio jedan od muhadžira koji je Sarajevo kao mjesto boravka zamijenio Istanbulom, on je tamo i preminuo 22. 01. 1906, gdje je i ukopan.

Bakarevići su pripadali redu veleposjednika, međutim, ni prihodi od trgovačkih poslova koje su obavljali nisu bili zanemarljivi. Štaviše, analiza deftera jasno ukazuje na to da je porodica imala znatnu dobit od bavljenja ovim poslom te da je njihova poslovna mreža bila razgranata širom Bosne i pojedinih dijelova Osmanskog carstva.⁶⁰ Ukoliko pogledamo samo dućane koje su posjedovali na lokalitetu Tašlihana i Bezistana, pronaći ćemo da su oni bili vlasnici njih osam, ali je potrebno istaknuti da su oni imali dućane i van ovih lokacija.⁶¹ Pored dućana, magaza, kuća i jednog mlina u samoj jezgri grada Sarajeva, Bakarevići su posjedovali imanja i u: Hrasničkom kotoru u Lužanima, u Crnotinjskom džematu, u

⁵⁵ Dokumentacija vakufa Mejreme hanume Bakarević relativno je očuvana u sklopu porodičnog fonda u Historijskom arhivu. Pored ostalog, u dokumentima se nalazi 11 godišnjih obračuna ovog vakufa počevši od 1290/1873. godine, iz kojih se vidi da je prihod od izdavanja vakufske imovine bio namijenjen džamijama u Hadži Sinanovoj mahali i Čemaluši. Podaci jasno ukazuju da je Mustafa bio mutevelija ovog vakufa te da je za to primao godišnju platu od oko 10 forinti. Ostali prihodi vakufa, na godišnjem nivou, bili su raspoređeni na sljedeći način: za čitanje Kur’ana, za 4 kurbana, za sirotinju da se razdijeli hljeba kao i eventualni popravci vakufa. Pored toga, dio novca je uplaćivan za državni porez. HASA, FB, kutija br. 5, Vakuf Mejreme hanume, kutija br. 1, Razne tapije.

⁵⁶ HASA, FB, kutija br. 1, Sudski predmeti.

⁵⁷ U dokumentima se Mustafi nakon 1882. godine obavezno prije imena dopisivala titula hadžije. M. Mujezinović, “Merhum šejh Sejfudin Fehmi efendija Kemura kao epigrafičar”, 479.

⁵⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 28. 01. 1909.

⁵⁹ HASA, FB, kutija br. 1, Erazi mirije.

⁶⁰ HASA, Zbirka deftera, kutija br. 15, defteri br. 161–168.

⁶¹ Salim Bakarević je imao pola dućana u Kujundžiluku, dok je njegov brat Ibrahim imao magazu u istoj mahali. Vidi: Vera Štimac, Samija Sarić, “Gazi Husrev-begov Bezistan i Tašlihan u Sarajevu 1889–1890”, 113; HASA, FB, kutija br. 1, Razne tapije.

Visočkom kotoru, u Ljubničima, Kurozičima, Čemernu, Trnovu, Otesu, Vlakovu, na Rajlovcu, Koševu, u Ilovači, Kopačama, Pazariću, Zeniku itd.⁶² Kuće za odmor imali su na području iznad današnje željezničke stanice u Sarajevu, dijelu koji se zvao Bakarevac.⁶³ Koliki su to posjedi bili, najbolje ilustruje opis posjeda u Butmiru, koji je bio u zajedničkom vlasništvu braće Bakarevića a sastojao se od: 16 oranica, 4 pašnjaka, kuće, kuhinjske ostave, štale i jednog guvna. Mustafa je posjed u Butmiru 1898. godine izdao Ristanu, Milanu i Jovici, starješinama zadruge Tomić, na godinu dana.⁶⁴ Potrebno je napomenuti da su braća Bakarević pored vlastitog imetka koji su naslijedili od roditelja, ili su ga stekli samostalno, svoje materijalno bogatstvo uvećavali i bogatim ženidbama.⁶⁵

Iako su Bakarevići u periodu austrougarske vladavine nastavili uobičajene poslove uklopivši se u novonastalu situaciju, pa čak i obavljajući značajne zvanične funkcije, nisu sva braća okupaciju prihvatila jednako. Dolazak *novog carstva* i promjena u svim strukturama vlasti posebno je predstavljala problem Ibrahimu koji je bio vojno lice sa činom bimbاشة – majora. Ostati pod vlašću *nemuslimanskog cara* i služiti njegovoj vojsci za Ibrahima je tada najvjerojatnije bilo neprihvatljivo. Stoga je odluka o iseljenju bila neminovna. Kontakt sa ostatkom porodice u domovini Ibrahim je održavao čestim slanjem pisama, karata / dopisnica i telegrama.

Pisma koja su Ibrahim i njegova kćerka Esma pisali iz Istanbula bratu / amidži Mustafi u Sarajevo predstavljaju važan izvor za sagledavanje života iseljenika u prvoj deceniji 20. stoljeća.⁶⁶ Iako su pisana iz lične perspektive, ona su ipak bila jasan odraz jednog vremena i ako ih uporedimo sa drugom dostupnom korespondencijom, možemo zaključiti da njihova pisma obiluju detaljima u kojima

⁶² Vladimir Trifković u knjizi o Sarajevskom polju kada opisuje Koševo navodi da se jedan dio “najbolje zemlje” nazivao Bakarevića polje. Vidi: HASA, Zbirka deftera, kutija br. 15, defteri br. 161–168; FB, kutija br. 1, Tapije, odluke, posjedovnice, popisi imanja: Vladimir Trifković, “Sarajevska okolina, antropogeografska promatranja”, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1909, 251–255.

⁶³ Alija Bejtić, “Ulice i trgovi Sarajeva”, 91.

⁶⁴ HASA, FB, kutija br. 4, Ugovori.

⁶⁵ Ašida – supruga Mustafe, Vasvija – supruga Ibrahima, Fatima i Šuhreta – supruge Vejsila, Vasvija – supruga Salima i Almasa – supruga Asima imale su vlastitu imovinu na koju su plaćale porez u vrijeme austrougarske okupacije. Vidi: HASA, FB, kutija br. 2, Poreske knjžice.

⁶⁶ Osnovu za analizu čini 38 datiranih i 22 nedatirana pisma, 4 dopisnice i 12 telegrama. Ti dokumenti su pisani u periodu 1894–1910. godine, a u radu smo ih, radi lakšeg pronalaska, označili kao nedatirane i datirane s obzirom na to da nisu pojedinačno inventarisani. Vidi: HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija i telegrami.

je oslikana njihova muhadžirska svakodnevnica.⁶⁷ S obzirom na godine u kojima su pisana, ona jasno ukazuju i na burnu političku situaciju u Osmanskom carstvu i njene posljedice na njih, tada već stanovnike Istanbula, osmanske državljane.⁶⁸

Dragi brate / amidža

Datum iseljenja Ibrahima Bakarevića iz Bosne teško je prema dostupnoj arhivskoj građi egzaktno utvrditi. U porodičnom fondu nije sačuvan niti jedan konkretni podatak o tome, a u popisu iseljenih i onih koji su tražili dozvolu za iseljenje od Zemaljske vlade Bakarevića nema.⁶⁹ Posebnu konfuziju stvara činjenica da je on i prije selidbe sa porodicom često boravio u Istanbulu. Tako imamo podatak da je njegov brat Mustafa u martu 1886. godine izdao mlin i vrt na Koševu u njegovo ime, pri tome napisavši da je on u Carigradu.⁷⁰ Međutim, u novembru 1889. godine Ibrahim je prodao magazu Gazi Husrev-begovom vakufu, što znači

⁶⁷ U fondovima arhiva u Sarajevu može se pronaći poneko pismo pisano od strane muhadžira prijateljima ili članovima porodice. Iako ta pisma nisu dovoljna da bi se napravila paralela sa životom Bakarevića, ona su ipak važan izvor za upotpunjavanje slike o životu muhadžira. Tako se u Zbirci poklona i otkupa ABiH nalaze tri pisma koja je Svrzo Safvet iz Istanbula pisao prijatelju Ismetagi Merhemiću u Sarajevo. Safvet piše Ismetagi da se dobro osjeća i raspituje se za prijatelje poimenično. On također u sva tri sačuvana pisma pokušava nagovoriti Ismetagu da mu se pridruži u Istanbulu. Njegova pisma su karakteristična za bogate osobe koje su iselile same bez porodice, a koji su život u Istanbulu pokušavali pokazati kao zabavu. Za razliku od njega, izjave siromašnih muhadžira koji su se vratili u Bosnu ukazuju na to da su oni živjeli u oskudici, da su se uglavnom vraćali pješke, a da su mnogi zbog loših uslova umrli. Oni ističu da su informacije koje su dobivali od muhadžira o lijepom životu bile lažne. Ako uporedimo te izjave sa podacima koje su Bakarevići razmjenjivali, uočiti će se da oni o svakodnevnom životu pišu iskreno i detaljno. To potvrđuje i jedno pismo u kojem je Esmā napisala amidži: “ (...) ja nejmam prečeg od tebe pa ja tebi pišem kako je moj hal i sikintiju i hastaluk jer odma mi lakše bude kad tebi pišem (...)”, što jasno ukazuje da su Bakarevići sa ostatkom porodice u Sarajevu dijelili iskreno sve dobro, ali i loše. Uporedi: ABiH, Zbirka otkupa i poklona (dalje: ZPO), kutija br. 61, dokumenti br. 977; Sandra Biletić, “Iskustva bosanskohercegovačkih povratnika iz iseljeničtva za vrijeme austro-ugarske uprave (1878–1903)”, *Građa ABiH*, god V, br. 5, ABiH, Sarajevo, 2013, 20–182; ABiH, VŠS, E, V-5-49, kutija br. 99, 1902/7; HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 13. 07. 1909.

⁶⁸ O iskustvu muhadžira u Prvom svjetskom ratu vidi: Ramiza Smajić, “Iskušenja svakodnevice u periodu Prvog svjetskog rata – iskustva muhadžira”, u: *Zbornik radova sa Međunarodne konferencije Arhiv, mediji i kultura sećanja u Prvom svjetskom ratu*, Novi Sad, 2014, 212–224.

⁶⁹ U građi Zemaljske vlade BiH u ABiH nalaze se spiskovi iseljenika, onih koji su tražili dozvole za iseljenje, kao i onih koji su se željeli vratiti u Bosnu. Vidi: ABiH, Zemaljska vlada, 1890-kutija, br. 69, signatura K.1.Š10, 1899–signatura K62-65-Š.10-696 i dalje, 1902-inv. br. 49–52, šifra 10, 1905-kutija, br. 22, signatura 21.

⁷⁰ HASA, FB, kutija br. 4, Ugovori.

da je tada bio u Sarajevu.⁷¹ Ovaj podatak je ujedno i posljednji koji bi mogao potvrditi Ibrahimovo prisustvo u Sarajevu te možemo reći da je iselio nakon 1889. a prije 1894. godine, od kada datiraju prvi kontinuirani dostupni telegrami i pisma. Međutim, jedna slučajna zabilješka u štampi možda krije tačan datum iseljenja Ibrahima i njegove porodice. Radi se o članku u *Sarajevskom listu* u kojem su navedena imena gradskih zastupnika koji su potpisali odluku sa zasjedanja od 09. 10. 1893. godine, a u kojem se navodi kako hadži Mustafa Bakarević nije potpisao navedenu odluku jer nije ni prisustvovao sjednici zbog toga što mu je taj dan brat selio u Istanbul.⁷² S obzirom na to da niti jedan drugi Mustafin brat nije odselio iz Sarajeva, možemo reći da se ovaj podatak zasigurno odnosi na Ibrahima i njegovu porodicu.

Hadži Ibrahim Bakarević je bio vojno lice, a Dževdet-paša ga u svojim pismima spominje kao jednog od prvih momaka koji su se regrutovali u novoj reformnoj uniformi.⁷³ Koliko mu je vojna titula bila važna, jasno ukazuje podatak da se na najstarijem datiranom telegramu iz Kirkklisse potpisao sa “Binbaša hadži Ibrahim”.⁷⁴ Ta činjenica je najvjerovatnije bila i presudna u odluci Ibrahima da iseli sa svojom porodicom u Istanbul, centar Osmanskog carstva. On je sa sobom poveo kompletnu porodicu, suprugu Vasviju, kćerke Esmu i Zehru sa njihovim porodicama. Prije nego je iselio, Ibrahim je jedan dio svoje imovine prodao, a drugi iznajmio, dok je zajedničku imovinu dao na upravljanje bratu Mustafi.⁷⁵ Njegova supruga Vasvija je također imala ličnu imovinu koju je povjerila djeveru Mustafi, te joj je on redovno slao novac koji je dobivao na njeno ime od rente.⁷⁶

Mnogobrojna migracija kao jedan od najvažnijih razloga za iseljenje u izvještajima spominje sultanovo obećanje da će dobiti kuću, zemlju i novac, a da li su to bili i Ibrahim-agini razlozi, teško je utvrditi, posebno jer je on bio izuzetno bogat čovjek.⁷⁷ Njegovo stečeno i naslijeđeno bogatstvo u domovini mu je i u

⁷¹ GHB, Fond Zemaljsko vakufsko povjerenstvo, dokument br. 3182, 03. 11. 1889.

⁷² GHB, Fond Periodika, *Bošnjak*, br. 41, 12. 10. 1893, god. III, 2.

⁷³ Hamdija Kreševljaković, “Dževdet pašina pisma o Bosni iz 1864 godine”, u: *Izabrana djela IV*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 69, fusnota br. 56.

⁷⁴ HASA, FB, kutija br. 3, Telegrami, 03. 12. 1894.

⁷⁵ HASA, FB, kutija br. 4, Ugovori.

⁷⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 8. ramazan.

⁷⁷ Mnogobrojni povratnici u Bosnu su na saslušanjima kao razlog zbog kojeg su iselili navodili upravo obećanje da će dobiti zemlju i kuću. Oni su u svojim izjavama detaljno opisivali putovanje do mjesta gdje ih je osmanska vlast naseljavala, kao i povratak, ali i izuzetno teško stanje Bošnjaka u ovim mjestima. Vidi: Sandra Biletić, “Iskustva bosanskohercegovačkih povratnika”, 20–182. Također vidi: ABiH, ZPO, kutija br. 13, dokumenti 426–427 (Vojno zapovjedništvo

Istanbulu omogućavalo lagodan život, a dokumenti ukazuju na to da nikada nije ni pokušavao dobiti kuću i zemlju na račun svog muhadžirskog statusa. Međutim, on je kao vojno lice, a s obzirom da više nije bio vojno aktivan, dobivao “tekavud”. To je bila redovna mjesečna penzija koja je određivana na godišnjem nivou.⁷⁸ Njegova penzija je bila zaslužena nagrada za višedecenijsku službu koju je Ibrahim okončao u činu majora. Međutim, ovaj podatak nam ukazuje i na jednu veoma važnu činjenicu – da se Ibrahim očito nije smatrao *klasičnim* muhadžinom pa nije ni prava tražio na osnovu tog statusa, nego je dobio penziju kao pripadnik osmanske vojske. Upravo tu možemo tražiti njegove motive selidbe, koji se mogu povezati sa činjenicom da je život odlučio nastaviti u Carstvu kojem je služio i kojem je osjećao pripadnost.

Prva datirana korespondencija koju je Ibrahim poslao bratu jeste telegram iz decembra 1894. godine.⁷⁹ Telegram je pisan iz Kirklisise, jednog gradića u sklopu Osmanskog carstva prema granici sa Bugarskom, a njegova analiza ukazuje na to da se on neko vrijeme tu zadržao. Koliko je ostao u tom gradu, teško je utvrditi, ali su zasigurno razlozi njegovog ostanka bili zdravstvene prirode. Da je njegova bolest bila ozbiljna, ukazuje i podatak da mu je u posjetu dolazio brat Vejsil.⁸⁰ Kratki sadržaji telegrama iz tog perioda ne daju mnogo podataka o njegovom životu, dok se ostatak porodice u njima ne spominje uopće.⁸¹

Prva datirana pisma iz Istanbula Ibrahim je napisao u martu 1902. godine. To ni u kojem slučaju ne znači da je on tek tad doselio u Istanbul sa porodicom. U izvještaju špijuna, koji je napisan Zemaljskoj vladi 1902. godine, on je spomenut kao već nastanjen u Istanbulu, sa stalnom adresom.⁸² Možemo pretpostaviti da Ibrahim sa porodicom doseljava u Istanbul 1312/1895. god. iz više razloga. Kao prvo, posljednji telegrami iz Kirklisise napisani su sredinom 1895. god., dok u jednom pismu na kojem je zapisana samo godina 1312. Ibrahim piše kako mu Čelhadžić Mehmed-beg pomaže da se navikne u Istanbulu i kako mu je objasnio šta je “stambolski adet”.⁸³

traži od Gradskog zastupstva mišljenje o imovinskim prilikama porodica koje sele u Tursku – Odgovor Gradskog zastupstva Vojnom zapovjedništvu o stanju porodica koje se sele u Tursku).

⁷⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 10. tešrin-evel.

⁷⁹ Vidi: HASA, FB, kutija br. 3, Telegrami, 03. 12. 1894.

⁸⁰ Vejsil je brata posjetio u aprilu 1895. godine. HASA, FB, kutija br. 4, Telegrami.

⁸¹ HASA, FB, kutija br. 4, Telegrami.

⁸² ABiH, Zemaljska vlada, serija I.B., Zapisi Osmana N. Đukića o bosanskim emigrantima u Carigradu i drugim muslimanima (dalje: ZV, I.B., Zapisi Osmana N. Đukića).

⁸³ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 1312. h.

Kad je stigao u Istanbul, Ibrahim je prvo iznajmio jednu kuću u Hasan-pašinoj ulici na Karaköju.⁸⁴ Pisma jasno ukazuju da su tu živjeli Ibrahim, njegova supruga Vasvija, njihove kćerke Esmā i Zehra i unučad Nezīha, Nevzeta i Hikmet. Sa njima je kao posluga jedno vrijeme živio i Husein, koji je sa njima došao iz Sarajeva.

U svakodnevnoj korespondenciji pored Ibrahima, Vasvije te njihovih kćerki Esme i Zehre redovno se spominju Nazif-beg i Nezīha, a tek u jednom od pisama spominje se sve troje Ibrahimove unučadi – Nevzeta, Nezīha i Hikmet. Pošto su sva pisma pisana bližoj rodbini, niti u jednom od njih se ne objašnjava srodstvo ukućana koji se redovno spominju. Prvi problem *podrazumijevanja* nametnuo je pitanje ko je Nazif-beg?

S obzirom na njegovo redovno spominjanje, te da se opisuje svaki detalj vezan za njega bez obzira ko piše – Ibrahim ili Esmā, jasno je da je on bio član porodice, tj. zet. Ovakav zaključak nam potvrđuju i sljedeći podaci. U jednom spisku koji je sačinio špijun Osman N. Đukić napisano je da Nazif-beg stanuje na istoj adresi kao Ibrahim, što je jasno i iz pisama, ali i to da je njegova sestra udata za visokopozicioniranog oficira u sultanovoj pratnji preko kojeg je bosanska deputacija pokušavala isposlovati da ih sam sultan primi.⁸⁵ Dakle, Nazif-beg je imao sestru koja je živjela u Istanbulu, a koja nije imala nikakve veze sa Bakarevićima. Pored toga, njemu je u posjetu jednom prilikom dolazila majka, koja je također spomenuta samo radi informacije da je neko od Nazif-begove rodbine došao.⁸⁶ Da je on Zehrin muž, ukazuje jedna rečenica u kojoj je Ibrahim napisao bratu kako je Zehra bolesna pa su joj iznajmili jednu kuću gdje joj je zrak više prijao, te da su tamo otišli ona, Nazif-beg, djeca i sluga.⁸⁷ Na liječenje je otišla Zehra sa svojom porodicom. Da Nazif-beg nije Esmīn muž, sasvim je jasno iz više pisama. Ipak, njegov odnos sa Esmom možemo okarakterisati kao *bratski*, njih dvoje su se brinuli o zdravlju ostatka porodice, a sve probleme su dijelili zajednički. Stoga je ona amidže izvještavala o svim Nazif-begovim problemima, poslovima, mišljenju, nedaćama koje su preživljavali zajednički kao porodica.

Naziha je također poput Nazif-bega spominjana skoro u svakom pismu. Da je bila Ibrahimova unuka, dokumenti su jasno ukazivali, ali se postavlja pitanje ko joj je majka. Zehra je imala dvoje djece, Nevzetu i Hikmeta, i njih dvoje se, kao što smo već spomenuli, samo jednom spominju u dostupnoj korespondenciji.

⁸⁴ ABiH, ZV, I.B., Zapisi Osmana N. Đukića.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 03. 06. 1909.

⁸⁷ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 18. haziran.

Neziha je, prema tome, mogla biti samo Esmina kćerka.⁸⁸ Na to ukazuje i činjenica da je Neziha sve vrijeme provodila sa Esmom, a kada je bila bolesna za nju je zadužena bila i brinula se isključivo Esma. Međutim, iz dostupnih pisama je jasno da Esma nema supruga, ali to ne znači da nije mogla biti udovica. Na takav zaključak upućuje i činjenica da ona i Neziha u pismima redovno "ljube ruku Mujagi Mašiću", ali samo njih dvije.⁸⁹ To otkriva veliko poštovanje, ali ukazuje i na specifičnost njihovog odnosa. Jednom prilikom kada ih je Mujaga Mašić posjetio, one su bile presretne, posebno Neziha, a Esma je to amidži opisala na sljedeći način: "Dragi amidža da ti kažem naše i Nezihine veselje kad je Mašić Mujaga došo Bogu šućur kad je Neziha dočekala u životu pa se vidjela (...)"⁹⁰

S obzirom na to da je Mujaga Mašić bio stariji čovjek, veoma cijenjen i poštovan prijatelj porodice Bakarević, možemo zaključiti da je on bio Nezihin dedo. Da je on njen dedo, potvrđuje i opis posjete jednog od bošnjačkih iseljenika, hadži Kasima Agića, sa njegovom porodicom Bakarevićima, koja je uslijedila nakon Mašićeve. Njemu se Neziha "vrlo obeselila pa kao kad je deda joj došo", napisala je Esma.⁹¹ Ukoliko je zaista Mujaga Mašić bio dedo Nazihe i Esmin svekar, onda se postavlja pitanje gdje je njegov sin? Na to pitanje odgovor nudi jedan dokument Vrhovnog šerijatskog suda koji govori o tome da je Mašićev sin Ragib umro u Carigradu 1901. godine.⁹²

S obzirom na navedeno, možemo pretpostaviti da je Esma bila njegova supruga, a Neziha kćerka.⁹³ Na to ukazuje i podatak da se nakon Ragibove smrti Esma

⁸⁸ Drugo dvoje Ibrahim-aginih unuka, Nevzeta i Hikmet, samo se u jednom pismu spominju poimenično. Vidi: HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, uporedi pisma 28. 11. 1908, 18. 01. 1909, 28. 01. 1909. i 12. 02. 1909.

⁸⁹ U sačuvanim pismima, bez obzira ko ih je pisao, na kraju su se selamili najbliži članovi porodice, nekada poimenično, a ponekad zajednički kao "amidže i tetke i sva akraba / rodbina". Međutim, Mujagi Mašiću se na samom kraju, ukoliko je Esma pisala, dodavalo: "od mene i Nazihe Mašić Mujagi ruku ljubimo", a ukoliko je Ibrahim pisao: "Selam ćeš Mašića Mujagi od mene, od Esme i Nazihe ruku mu ljube." HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pisma 29. 04. 1902. i 22. 07. 1909.

⁹⁰ HASA, FB, kutija br. 3, pismo, 17. 09. 1909.

⁹¹ U pismu je dalje pisalo: "pa mu hizmet (poslužuje ga, op. a.) čini i sve je plakala da mi je vako dedu vidjet pa i nas rasplakala je vrlo začudno nevidjeći je kako ima veliki muhabet (...)." HASA, FB, kutija br. 3, pismo, III. 1909.

⁹² ABiH, VŠS, E, V-5- 92, kutija br. 167, 1901/61.

⁹³ Da su bili rodbinski vezani, ukazuje i činjenica da je hadži Mustafa sestričnu obavještavao u pismima o svim novinama u kući Mašića. Tako je odmah nakon što se Mujaga razbolio poslao telegram o tome Esmi. Ona je isti dan poslala i kartu i telegram Mujaginoj kući da pita za zdravlje, a nakon dva dana je poslala amidži pismo, zabrinuta što "niko dževab (odgovor, op. a.) neda." HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 08. 02.

osjećala loše, tako je 1902. godinu provela u *Makrčaju* kako bi se oporavila.⁹⁴ Za razliku od ostalih članova porodice, to je bio jedini put da je Esma bila *bolesna*.

Svaki od navedenih članova porodice Bakarević u Istanbulu je na jedinstven način preživljavao prve godine muhadžirskog života. Stoga pisma koja su pisali Ibrahim i Esma bratu / amidži u Sarajevo, iako ponekad dosta jednolična, oslikavaju jedinstvenu a ipak karakterističnu svakodnevnicu muhadžira. U pokušaju nastavka ustaljenog svakodnevnog tempa života, pisma u osnovi ističu nekoliko ključnih tema u međusobnoj korespondenciji između Istanbula i Sarajeva. Kao prvo i najzastupljenije, tu je pitanje zdravlja, zatim materijalni problemi i politički događaji zavisno od vremena i situacije u kojem je pismo pisano. Međutim, indirektno, kroz najzastupljenije teme, pisma otkrivaju mnogo više detalja o njihovom odnosu prema rodnom gradu, uklapanju u novu sredinu i samom osjećaju pripadnosti mjestu u koje su doselili. Svaka od navedenih tema posebno je važna te ćemo ih na narednim stranicama ukratko izložiti.

Kao što smo već naveli, Ibrahim je bio bolestan čovjek u poznim godinama, a tako i njegova žena Vasvija. Njihova bolest je bila takoreći stalna tema pisama, a konstantni troškovi koje je Ibrahim naglašavao svom bratu bile su isplate redovnih posjeta ljekarima i hirurzima. Ibrahim i Vasvija su bili bolesni gotovo uvijek, međutim, i Zehra i Nezihah su dosta često poboljevale. Teško je utvrditi od čega su konkretno болоvali, ali Vasvija je imala nekoliko operacija.⁹⁵ To je bio uzrok stalnim kućnim ljekarskim posjetama, a bolove je imala tako često da je Esma bila stalno zadužena da vodi brigu o njoj. U jednom od pisama Ibrahim je napisao kako on “iz odaje u odaju” preći ne može “od prsa, nikako nejmam kuveta (snage, op. a.) niti se oprijeti na noge nemogu i u glavi mi je sada oni illet (bolest, op. a.) udario.”⁹⁶ Pored toga, iz istog pisma saznajemo da ni Esma, njegova podrška i, možemo slobodno reći, *desna ruka*, još uvijek nije bila dobro, ali da joj je promjena kućne atmosfere prijala. Ibrahim je napisao: “Esma kako je izašla u Makarčaj sad je bolje.”⁹⁷

⁹⁴ Ibrahim je u pismu bratu napisao: “ako pitaš za Esmu džah (ponekad, op. a.) joj bude jednu heftu (sedmicu, op. a.) bolje džah joj gore (...)” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 20. kanunsani.

⁹⁵ U jednom nedatiranom pismu koje je napisao Ibrahim pisalo je: “Vasvije h butun butum (sativim potpuno, op. a.) virlo hasta opet joj se oni njezin illet povratijo i jučer su hečimi opet amelijat (operacija, op. a.) učinili (...)” Godinama poslije, u decembru 1909. godine, Vasvija je djeveru napisala kako se njene dvije *rane još uvijek nisu zatvorile*. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 22. nisan, pismo decembra 1909.

⁹⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 29. 04. 1902.

⁹⁷ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 29. 04. 1902.

Ni dvije godine poslije zdravstvene prilike se nisu popravile, pa je Ibrahim napisao da mu je *familija puno hasta*, misleći na Vasvijju. Koliko je njeno stanje bilo loše, ilustruje podatak da je Ibrahim napisao bratu da će doktori morat konzilij “učinit” kako bi odlučili kako nastaviti liječenje.⁹⁸ Ovo je jedno od mnogih pisama u kojem se Ibrahim na kraju izvinio bratu jer ga je pisao u brzini i nije imao dovoljno vremena za detalje.⁹⁹ Krajem iste godine svoju brzinu i nestizanje da odgovori na sva pisma pripisao je “sebeb hastaluka a gjuturumluk i aliluk i matuhluk sve je se skupilo kod mene”.¹⁰⁰

Ibrahimova bolest je bila vrlo često i jedina informacija koju je telegramom slao kući u Sarajevo. Njegovo stanje se u martu 1905. godine znatno pogoršalo. Tada je već imao probleme sa plućima, koji su se manifestovali u stalnim napadima koje je on opisao na sljedeći način: “mene i svaki dan od 3 sata dana jedan nobet dolazi mi pa do 8 sata dana drži me pa sam onda ujednomu behutu (van sebe, op. a.) ni govoriti nemogu pa sam u veliki zafijet (nemoć, op. a.) pao da nam Bog na jardum (pomoći, op. a.) bude.”¹⁰¹

Međutim, to nije bilo novina – Ibrahim je posljednje četiri godine života, od 1902. god., faktički *preležao na dušeku*. To je porodici predstavljalo poseban problem, prvenstveno jer je neko umjesto njega uvijek morao završavati poslove, dok su u Sarajevu imali problem zbog njegovog pečata.¹⁰² Naime, Ibrahim je redovno sve dokumente, privatne i poslovne, ovjeravao ličnim pečatom koji je bio

⁹⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 30. 05. 1904.

⁹⁹ Ibrahim je u pismu napisao: “(...) oprostite mi piso sam ja na hitnji.” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija.

¹⁰⁰ Vrlo je interesantno da je u pismu bratu Mustafi kao razlog neredovnog odgovaranja na pisma naveo: bolest, obnemoćalost zbog starosti, zaboravnost i senižnost, opisavši se kao đuturuma. To bi moglo značiti da je on stariji brat. Ukoliko nam je poznato da je Mustafa tada imao najmanje 69 godina, onda je Ibrahim trebao imati preko 70, ali to ne možemo tvrditi s obzirom na to da je teško ustanoviti tačne godine rođenja te da se ni podaci koje nalazimo u dostupnoj građi ne uklapaju uvijek. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 30. 05. 1904; Također vidi fusnotu broj 40.

¹⁰¹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 11. 03. 1905; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 132, 363.

¹⁰² Mustafa se žalio bratu da muhur koji stavlja na dokumente nije bio priznat, na što mu je Ibrahim odgovorio: “što pišeš mi što muhur leisavam starim muhurom koji do marta ove godine, jedan sam arzuhal načinio i od mahale uzeo šehadet namu (svjedodžbu, op. a.) i od Fevzi paše uzeo raport 3 godine dana kako na dušeku ležem niti na sokak izašao nisam. Pa na tekavud nezaret sanduk dao te su sa istog memuri (službenici, op. a.) došli te vidili u kakovu sam halu, tekavud rejisum zapovijedi sa muhurom i odluku službenu podvorniku da predam, a podvoznik svakoga mjeseca na kućna vrata platu mi donosi i radi toga ne muhurleisavam odpremita pisma.” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 20. 07. 1905.

registrovan u Šerijatskom sudu u Sarajevu, međutim, promjena pečata ili istek roka registrovanja morali su se potvrditi posebnom sudskom ispravom, hudžetom. Mustafa je Ibrahimu redovno slao novac, međutim, on je morao svaki put ovjeriti potvrdu da je novac primio i vratiti je bratu u Sarajevu. Sa starim pečatom je Mustafa imao problem oko sravnjavanja računa jer se moglo desiti da se potvrda ne prizna.¹⁰³ I Ibrahimova supruga Vasvija je na isti način ovjeravala – *muhurleisala* potvrde o primitku novca od djevera, ali njen pečat nije nikad bio upitan

Troškovi oko liječenja Ibrahima i Vasvije su bili prilično veliki. Ona je imala stalnu terapiju koju je plaćala *džerahu* tj. hirurgu mjesečno po 70 forinti, a od aprila 1905. godine cijena je smanjena na 50 forinti.¹⁰⁴ Koliko su oboje bili bolesni, najbolje ilustruje pismo u kojem je Ibrahim opisao bratu njihov odlazak iz Istanbula za *Makarčoj*, gdje su išli na *tebdil-havu*, tj. promjenu zraka. On je napisao: “Ja sam hasta oni moj illet virlo mi je pritužilo na deset dana prije došli smo u Makirčaj dragi brate da ti kažem is Stanbola naš polazak dostije bilo ko nas je vidijo svako se sažalilo jer hammal je došo meni na karjalu? Pame uzo naleđa pa me snijo u arabu (kola, op. a.), a Vasvija h Nazif beg uzo je u naramak pa je snijo u arabu i u arabi joj ja takna činili tako smo je u Makirčoj doveli i tako smo izašli i dragi brate nemoj mi kusur (greške, op. a.) gledati u velikoj sam gaili (nevolji, op. a.) i u hastaluku.”¹⁰⁵

Interesantno je da je Mustafa obaviješten o poboljšanju zdravstvenog stanja brata u septembru 1905. godine, kada se Ibrahim pohvalio: “sada fala dragom Bogu mi je na bolje.”¹⁰⁶ Pored toga, Ibrahim se nadao da će Mustafa sa porodicom doći u posjetu kod njih za ramazan, koji je te godine bio u novembru. S obzirom na to da se u tom periodu pročulo da ima koleru, Ibrahim je pokušao objasniti bratu da se nema čega bojati i napisao je: “Ovamo u Turskoj nejma nigdje kolere nego samo na Mustajpaši”, i to samo zbog toga što se pročulo: “da tamo negdje

¹⁰³ Problem je bio i ukoliko Ibrahim nije odmah po primitku novca vratio ispećaćenu potvrdu. Tako se Mustafa jednom prilikom naljutio na njega napisavši mu da je pogriješio što mu nije odmah poslao sened, ispravu o primljenom novcu. Ibrahim je na to odgovorio: “Razumijo sam što simi piso i virlo sam se okaharijo što pišeš da sam kusur učinija a uvjeren budi da kusur nisam učinija, četiri knjige što sam ti spremijo razumije se kako nijesi ni jednu primijo, Vasvije h pedeset forinti i trides krajcera oni dan kad je došlo primijo sam pare i što si spremijo napisan sened da Vasvije h muhurleise i one dekike (minute, op. a.) je muhurleisala, pa smo u knjigu metli i tamo spremili, uvjeren budi da nije ni dvajestčetiri sahat zastalo ovđe.” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 18. šubat.

¹⁰⁴ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 11. 03. 1905.

¹⁰⁵ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 3. haziran; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 268, 428.

¹⁰⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 27. 09. 1905.

u Austriji ima dosta bolesti, ali ipak zbog toga nemojte se ni najmanje razbijati. U ostalom mi ovamo svi smo zdravi."¹⁰⁷ Nažalost, Mustafa nije došao tokom razmazana u posjetu bratu, o čemu ga je i obavijestio sredinom oktobra. Ibrahim je bio razočaran i napisao je: "Dragi brate h. Mustafa ef. primijo sam pismo od tebe dvije jednu slavskom jazijom (pismom, op. a.), a jednu turskom 3 tešrin evvela što je pisana i razumijo sam sve što simi pismo i što pišeš što nemorete nijedno amo doč biva nije u kaderu (suđeno, op. a.) da se očima vidimo na dunjaluku nam, ako Bog da u dženetu ćemo se vidjeti."¹⁰⁸ I zaista se njih dvojica nisu više vidjeli, Ibrahim je već u januaru 1906. godine umro.¹⁰⁹

I pored stalnih bolesti u kući Ibrahima Bakarevića u Istanbulu, oni su redovno pratili šta se dešava sa ostatkom porodice u Sarajevu. S obzirom na to da su sačuvana pisma adresirana uglavnom na kuću Mustafe, u njima se posebno ističe odnos između ova dva brata.¹¹⁰ Koliko je Ibrahim sa svojom porodicom bio vezan za braću i njihove porodice, jasno ukazuje i stalna briga za zdravlje njihove djece. To se posebno odnosi na Mustafinog sina Muhameda koji je bio bolešljivo dijete. Amidža mu je iz Istanbula slao razne recepte i savjetovao njegove roditelje kako da postupaju s njim. U jednom nedatiranom pismu napisao im je: "Jednako vam se brinem vašim zdravljem i Muhamed Haki sad je na selu nedajte mu kukuruza jesti nedajte puno mu vi jesti svašta. Samo svaki dan po dvoje ili troje vrlo taze jaja i mlijeka koliko može neka pije (...)"¹¹¹

Da braća nisu krila pojedinosti iz privatnog života njihovih porodica, ukazuje jedan list pisma u kojem Ibrahim, kao iskusniji i najvjerovatnije stariji brat, kritikuje odnos Mustafe i njegovog punca. On se ljutio na njega jer je, kako je

¹⁰⁷ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 27. 09. 1905.

¹⁰⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 10. tešrin-evel: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 365

¹⁰⁹ Ibrahim je umro 22. 01. 1906. godine, a smrt je prijavljena sarajevskom kadiji 16. 06. 1906. godine. Vrijednost nasljedstva u Bosni bila je: u vlasništvu zemlje 8500 kruna, a erazi-mirije 5000 kruna. Ostavina je završena, nerazdijeljena sudskom ispravom od 20. 08. 1906, broj 2618/06, i nasljednicima uručena. Zahvaljujem se dr. Hatici Oruc preko koje sam, nažalost bezuspješno, pokušala pronaći više podataka o smrti Ibrahima Bakarevića u Bašbakanlik Arşiv-u u Istanbulu; ABiH, VŠS E, V-5-58, kutija br. 118, 1907/1, F, V-5-95, kutija br. 173, 1906/14.

¹¹⁰ Da su se Ibrahim i Esmal redovno dopisivali i sa bratom / amidžom Asimom dok je bio živ, ukazuje jedno sačuvano Esmalino pismo u kojem kaže: "Dragi amidža Asim ef. ruku ti ljubim da mi veliki kusur af (oprostiš, op. a.) učiniš što ti nijesam mogla pisma spremiti svaki dan si mi u hateru već razumiš da nijesam imala kad a i pisala sam pa mi nije dževab došo (...) preključer je otac od tebe knjigu primijo i Bogu fala čuli smo za vaše zdravlje (...)" HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 21. ejlul.

¹¹¹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 21. 08. 1904.

navео, čuvao “punčeva kredita”. Mustafa je najvjerojatnije bio žirant puncu kada je uzimao kredit u banci, što je Ibrahim smatrao greškom jer je time preuzimao obavezu duga, a kako je sam napisao, njega je “od duga vrlo strah”. On uzima sebe kao primjer, pa kaže: “danaskje šučur Bogu nejmam nikome – 2 pare dužan a u kesi niko nevidi imam li nejmamli.”¹¹² Iskren bratski savjet očito je bio poželjan i praktikovan bez obzira na geografsku udaljenost među njima.

Koliko je Ibrahim nedostajao Mustafinoj djeci, najbolje ilustruje jedno nikad poslano pismo Zehre, kćerke Mustafine, njenom amidži u Istanbul. Radi se najvjerojatnije o prvom napisanom Zehrinom pismu.¹¹³ U njemu je napisala: “Moj dragi amidža ruku ti ljubim i brine se za tvojim zdravljem i Vasvi hanumi ruku ljubim Zehri i Esmi i malijem kćerama mahsus selam i brinem se za Zehrinijem zdravljem i od Boga ištem dame obraduje sa vašijem zdravljem i ~~hatmuću učiniti do tri dana~~ (u originalu precrtano, op. a.)”¹¹⁴ Zehra je očito željela pokazati amidži da se brine za sve njih, ali i podijeliti sreću sa njima o uspjehu u mektebu. Njen polazak u mekteb bio je sretan događaj za cijelu porodicu. Ibrahim je tim povodom napisao posebno pismo u kojem je u svoje ime i cijele svoje familije čestitao bratu i svim ukućanima.¹¹⁵

U narednim godinama Zehra je redovnije pisala Esmi, a u tim pismima je često naručivala iz Istanbula razne materijale za šivanje.¹¹⁶ Nije samo Zehra naručivala modernije stvari od Esme. Kada se Šuhreta, Vejsilova supruga, porodila 1907. godine, Vejsil je od Esme naručio zar. U pismu u kojem je detaljno opisao kakav zar Šuhreta želi, poslao je i relativno veliku sumu novca. Esmi je sa Zehrom i Nazif-begom taj *poseban poklon* tražila danima, “pa i bilesi bili i u Bejolu pa tražili”, napisala je amidži Vejsilu. Međutim, problem je bio što je on naručio zar sive boje na pruge, a to više nije bilo moderno. Esmi je objasnila amidži da se u Istanbulu nose *džanfez*, tj. svileni, obično u dvije boje, ali je ona naglasila da su najmodernije boje “kahvaji i morast”, dakle, boja kahve i ljubičasta. I pored upoznavanja amidže sa najnovijim modnim trendovima, Esmi je smatrala kako je neophodno objasniti da moderno nije najkvalitetnije, napisala je “to za mjesec ispuca jazuk (šteta, op. a.) pare, a ovde hanume svaki mjesec minaju zar, gledaju

¹¹² HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, jedna stranica nedatiranog pisma.

¹¹³ Pismo nema datuma, ali s obzirom na to da je Zehra krenula u mekteb dok je Ibrahim bio živ i da je upućeno njemu, pretpostavljamo da je pisano 1905. godine, kada je Zehra imala 6 godina.

¹¹⁴ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo.

¹¹⁵ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 11. 03. 1905.

¹¹⁶ “i jevo ti šaljem maloj Zehri od veza urneka (uzorak, op. a.) jeli vakiji hotjela”, napisala je Esmi u jednom pismu. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 18. 01. 1909.

modu i maskiju (...)”¹¹⁷ Ona je ipak odlučila da kupi kvalitetno te je tako Šuhreta dobila jednu vrstu svilenog platna koje “neće pucat” kako je Esmā naglasila, a uz to nije bilo ni skupo. Tako je ostalo novca za koji je Esmā kupila i “jedne obuče i dvije okerane jemenije i za zara jednu peču (...)”¹¹⁸ Ova pisma sasvim jasno potvrđuju da je porodica bila izuzetno prisna i brižna, bez obzira na mjesto boravka.

Iako Mustafa nije nikada posjetio brata u Istanbulu, Bakarevićima je iz Sarajeva u posjetu dolazila druga rodbina, ali i poznanici. Prvo ih je posjetio Muhamed, sin Ibrahimovog amidže Avdage, još 1897. godine.¹¹⁹ Kada je saznao da dolazi, Ibrahim je od brata Mustafe naručio da mu pošalje borovnice.¹²⁰ Jedno nedatirano pismo ukazuje da su borovnice zaista došle: “i na tri dana prije došo je Muhamed aga i donijo je što si spremijo borovnica i to sam primijo”, napisao je Ibrahim.¹²¹ Nakon toga, u posjetu su im dolazili: Nazif-begova majka, Huseinova majka, Mustafa Mašić i Ašida, kćerka Ibrahimovog brata Salima. Ibrahim je sa svojom porodicom samo jednom nakon iseljenja posjetio Sarajevo, i to prije 1902. godine.¹²²

Analiza privatnih pisama ukazuje na to da se Bakarevići, iako je u Istanbulu bio znatan broj uglednih bosanskih porodica, nisu mnogo družili. Tek rijetki spomeni u pismima nagovještavaju da su povremeno održavali odnose sa ostalim Bošnjacima. Jedina posjeta koja je spomenuta u pismima bila je kada im je došao hadži Kasim Agić, a zbog Nazihine sreće što je došao neko ko je podsjetio na njegov dedu, sve je ukućane rasplakala.¹²³ To jasno ukazuje da su posjete drugih Bošnjaka bile zaista rijetke te Neziha nije navikla na njih.¹²⁴ Pored Agića i Mehmedbega Čalhadžića, koji im je pomogao kada su doselili, u pismima je spomenuta

¹¹⁷ *Maskija – maskaraluk* označava šalu, neozbiljnost. Vidi: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 447.

¹¹⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 01. 10. 1907.

¹¹⁹ Ovo pismo je nedatirano, međutim, u njemu Ibrahim selami brata Asima koji je preminuo 1897. godine, što znači da je poslano prije toga. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 24. haziran.

¹²⁰ “Amidžin Muhamedaga kad poče amo kupi mi dvije oke borovnica po njemu mi spremi”, napisao je Ibrahim. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 24. haziran.

¹²¹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 21. šaban.

¹²² Njihovu posjetu Sarajevu spomenula je Esmā, usputno, u jednom pismu napisavši: “kad smo mi bili došli na vidženje u Sarajevo (...)” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 13. 07. 1909.

¹²³ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo III, 1909.

¹²⁴ Na popisu špijuna Osmana N. Đukića od uglednih muslimana koji žive u Istanbulu i okolini navedena su ukupno 84 imena. Vidi: ABiH, ZV, I.B., Zapisi Osmana N. Đukića.

i Nevzeta, kćerka Hikmeta Bošnjaka, sa kojom se Esma očito družila, a koju je i njen amidža Mustafa poznao.¹²⁵ Da je Ibrahim održavao kontakte sa drugim Bošnjacima, jasno potvrđuje podatak da je, kada je kupovao kuću, bratu napisao kako su mu to pronašli “dosti i ahbabi”, dakle njegovi iskreni prijatelji.¹²⁶ Iako su ti podaci rijetki i najčešće samo usputni, oni pokazuju da su Bakarevići održavali, iako izuzetno rijetko, veze sa drugim Bošnjačkim muhadžirima. Međutim, lokalno stanovništvo Bakarevići nisu niti jednom pomenuli imenično ili u sklopu nekog događaja, ukoliko izuzmemo imena ljekara koji su liječili Ibrahima i Vasviju.

Godina 1905. bila je izuzetno teška za Bakareviće u Istanbulu, bar su oni tako mislili, ne samo zbog stalne bolesti Ibrahima i Vasvije nego i materijalne situacije. Iako su oni redovno dobivali značajnu novčanu sumu iz Sarajeva, stalni troškovi i lagodan život u Istanbulu su ih često koštali više od planiranog. Poseban trošak je predstavljalo stalno liječenje koje su doktori propisivali u obliku *tebdil-have*, tj. odlaska na čist zrak. U novembru 1905. godine Ibrahim je napisao bratu kako je Esma još u *Makarčaju* sa Nezihom i kako već pet mjeseci plaćaju kiriju po 6 lira mjesečno, zbog čega je odlučio da kupe jednu kuću sa malom baštom za 450 lira, a kaparu od 50 lira je već platio.¹²⁷ Bratu je objasnio da su doktori preporučili njegovoj hanumi da svake godine mora ići na *tebdil-havu*, a da ona to nije uradila tokom 1905. godine, zbog čega joj se stanje pogoršalo. Naglasio je da su doktori tvrdili kako joj rane od operacije neće zacijeliti ni za 10 godina ukoliko ne bude redovno odlazila na *tebdil-havu*.¹²⁸ Ibrahim je zbog kupovine kuće u *Makarčaju* smatrao da je vrijeme da se njihova porodična kuća proda. Bratu je napisao: “Moj dragi brate meni je naj preće gledati sebe i djecu svoju da ja se staram i sobom i sa djecom (...)”, a onda je objasnio da je njima neophodno da se proda njegova kuća na Bistriku te u Rajlovcu čifluk.¹²⁹ Smatrao je da je pametnije da budu u *Makarčaju* i ljeti i zimi, a njihovu kuću u Karakoju

¹²⁵ Nevzeta, kćerka Hikmeta Bošnjaka, je spomenuta s ciljem da Esma objasni amidži da je bolest od koje njena Nezih boluje imala i Nevzeta, te da je brzo prošla. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 13. 05. 1909.

¹²⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 1. august.

¹²⁷ Kuću je Ibrahim opisao kao “lijepa tamam” sa velikom “baščom”; HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 12. 11. 1905.

¹²⁸ “Nekoliko sam ti puta pisao pa nikako ti nemogu da razjasnim, a ti nemoješ da razumiš koji svake godine vodim na tebdil havu, jučer su doktori Vasfi hanumu muajem činili pa kažu kad u kući bude a neode na tabdil havu da joj se neće rane zatvoriti za 10 godina, a ove godine nismo išli te su joj i ako se nijesli u ovoj kući jer je sagir (mala, op. a.) (...)”, napisao je Ibrahim. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 12. 11. 1905.

¹²⁹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 12. 11. 1905.

su planirali u tom periodu izdavati. Pismo je završio rečenicom u kojoj je izrazio nadu da će Mustafa preuzeti prodaju kako on ne bi morao moliti “se na druge strane”, dodavši: “nemoj se ti na ovo ništa ljutiti jer je meni ovo velika nužda meni i mojoj djeci.”¹³⁰ Ibrahim Bakarević se nije želio posvađati sa bratom, ali mu je novac trebao hitno. I pored napomene da neće od drugih tražiti pomoć pri prodaji kuće, iz narednih pisama se vidi da je i od brata Vejsila, ali i od prijatelja, tražio da mu pomognu u tom poslu.¹³¹

Iako je porodična kuća predstavljala nešto mnogo više od puke građevine u domovini, Ibrahim je u jednom pismu napisao kako mu je ona *toliko omrzla* da, i kad bi se vratio u Sarajevu, u nju ne bi ušao.¹³² Zbog toga je smatrao da je najbolje da se njegov dio što prije proda.¹³³ Ovo pismo nagovještava da je povratak ipak bio opcija koju Ibrahim do kraja života nije isključio, ali i da je to što mu je kuća *omrzla* trebalo olakšati odluku o prodaji. On je u porodičnoj kući bio vlasnik samo jednog dijela, stoga je očekivao ili da jedan od braće otkupi njegov dio ili da svi prodaju zajedno kuću. Upravo ova druga opcija je na kraju realizovana, a za kuću su bili zainteresovane Kaukčije. Ibrahim je naglasio da cijena od sedam stotina forinti za njih može biti niža, te da će njih sačekati i sa isplatom.¹³⁴

Kao i roditelji, i Zehra je godinama болоvala. Koliko je njena bolest bila ozbiljna, teško je utvrditi, ali da je trajala niz godina, ukazuje jedno pismo u kojem se spominje i Ibrahimov brat Asim, koji je umro 1897. U njemu je Ibrahim napisao: “što pitaš za naše zdravlje ja sam plaho hasta i Vasvije h jenog koraka, a Zehra vrlo zajif četiri pet doktora gledaju nije jedan hastaluk (...)”¹³⁵ Dok je Ibrahim bio živ, u pismima je često spominjao kako joj doktori savjetuju promjenu klime. Upravo jedan njen odlazak na *tebdil-havu* bio je povod da Ibrahim kupi još jednu kuću “uz Moltepe hastahanu bliže”, na Fatihu blizu Topkapi. Nakon što je kupljena kuća u *Mekarčoju*, Ibrahim je smatrao da je neophodno kupiti veću kuću na boljem mjestu od one u kojoj su živjeli na Karakoju. Ta je kuća, kako

¹³⁰ Isto.

¹³¹ U jednom pismu on napominje brata u vezi s prodajom kuće: “dragi brate što sam ti prije na nekoliko mjeseci pisa ti i Halidbegu i Mašić Sulejmanu ef. nikako na dževaba uzo nijesam (...)” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo.

¹³² HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, šubat.

¹³³ Isto.

¹³⁴ “I pisa sam vam ko što si i ti pisa Kavukčijama za sedamstotin forinti dali bismo niže nebismo to njima, a mi ćemo pričekati kad oni hotjeli pa ćemo svih zajedno prodavati”, napisao je Ibrahim. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 18. šubat.

¹³⁵ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 24. haziran.

je Ibrahim naglasio, bila mala, dok je kuća koju su vidjeli na Fatihu bila velika, imala je šest prostorija, veliku baštu sa konjušnicom, kao i selamluk, poseban dio za muškarce, a ona je pored toga bila i kompletno renovirana. Dalje je napisao da su mu kuću našli njegovi “dosti i ahbabi”, a da su “Zehra i Esma na noge pale da ovo kupim da se ove sikintije (teškoće, op. a.) kutarišem”.¹³⁶ Ta kuća je koštala 500 lira i on je novac tražio od brata. Nije nam poznato šta je ovaj put prodao Ibrahim od imovine u Bosni, ali se Bakarevići ubrzo nakon toga preseljavaju u veliku kuću na Fatihu, u kojoj je Ibrahim i preminuo u januaru 1906. godine.¹³⁷

Novac koji su Ibrahim i Vasvija dobijali iz Sarajeva bio je samo dio prihoda od kojih su oni živjeli. Tokom 1904. godine Ibrahim je dobio 650 forinti i 60 krajcara, u toku deset mjeseci, iz Sarajeva od renti.¹³⁸ Analiza dokumenata ukazuje na to da je Ibrahim imao i redovnu mjesečnu penziju. Penziju ili već spomenuti *teka-vud* on nije dobio odmah pri doseljavanju u Istanbul, ali, nažalost, pismo u kojem piše kako penziju prima “evo danas petnest mjeseci” nije datirano.¹³⁹ U pismu također piše kako je u tih petnaest mjeseci dobio samo četiri isplate te da smatra da ostale “nikad ji naplatiti nevidim brate daću”. Ovaj podatak je veoma važan s obzirom na to da nam govori o ekonomskom stanju, ali ukazuje i na stanje u kojem su bili muhadžiri koji su bili oslonjeni samo na dohodak koji su tim putem ostvarivali. Bakarevići nisu zavisili od prihoda koje im je Carstvo dodijelilo, ali činjenica da je od 15 penzija Ibrahim kao visokopozicionirano vojno lice dobio samo 4, a da se nije nadao isplati ostalih 11, jasno potvrđuje navedeno.

Iako je mnogobrojna Ibrahimova imovina u Bosni davana pod kiriju, ipak su troškovi oko njenog održavanja morali biti prvi podmireni. U jednom nedatiranom pismu Ibrahim bratu sugerise od kojih prihoda da *tamiri* tj. izvrši popravke na Nanića kući i u Vojkovićima. Ibrahim je napisao kako je najbolje da Vojkoviće popravi od prihoda koje dobije sa tog imanja, dok je od prihoda dobivenih prodajom žita iz Rajlovca trebalo popraviti Nanića kuću.¹⁴⁰ Iz istog pisma saznajemo da je, pored troškova popravke, Mustafa poslao bratu 250 forinti od kojih je ispla-

¹³⁶ Ibrahim misli na kirije koje je plaćao za najam kuće na Topkapi gdje je Zehra boravila radi *tebdil-have*.

¹³⁷ Na smrtnom listu koji je poslan iz Istanbula pisalo je da je Ibrahim umro na Bajezitu u vlastitoj kući, kao i to da su njegovi nasljednici nastanjeni na istoj adresi. ABiH, VŠS, V-5-95, F, kutija br. 173, 1906/14.

¹³⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pisma, 28. 03. 1904, 30. 05. 1904, 21. 08. 1904. i 22. 12. 1904.

¹³⁹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, šubat.

¹⁴⁰ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 21. ramazan.

tio 25 lira kao posljednju ratu za kuću na Fatihu. Pored toga, isplatio je troškove liječenja za četiri mjeseca, a kako je napisao: “ja kućnu idaru od marta ta sam je ajlukom (platom, op. a.) zaklapam”, a onda je dopisao: “i Caru dovu činim, iz Bosne evo dvije godine dana što god je došlo varidata (prihoda, op. a.) sve sam dao džerahu i hećimima i ezahani (apoteka), a u kuću dvije pare potrošio nijesam (...)”¹⁴¹ Pismo nedvosmisleno pokazuje to da je materijalna osnova za život Bakarevića u Istanbulu dolazila od prihoda iz Bosne, štaviše Ibrahim “Caru dovu čini”, istom Caru zbog kojeg je napustio rodni grad i rodbinu, svjestan da bi bez novca iz tada *Careve Bosne* teško preživljavao.

Toga je bila svjesna i Esma, pa je u jednom pismu iz 1909. godine napisala: “Moj amidža kad čovjek ima para ima se i svašta kupiti i lijepo u Stanbolu živjeti ama brez para nije nikud pristo.”¹⁴² Njena pisma ukazuju na to da se stanje nije mijenjalo. Ona je dobivala novac od amidže, a često je i sama tražila da joj pošalje dodatnu sumu.¹⁴³ Esma je primala određenu platu, ajluk, ali to ni u kom slučaju, prema njihovim pismima, nije bilo dovoljno. Pored toga, Esma je bila prisiljena suočiti se s novim izdacima na koje porodica nije navikla u rodnom Sarajevu. Njen amidža Mustafa nije mogao shvatiti o kakvim se troškovima radi, pa je Esma pokušala objasniti da se radi o plaćanju gradskoj upravi za sakupljanje smeća, napisavši da: “zato imamo u belediji dužni nešto puno jer nismo to davali para kako smo kuću kupili hoće beledija gotove pare a mi nejmamo (...)”¹⁴⁴ Problem sa plaćanjem odvoza smeća u pismima je spominjao i Ibrahim, ali je očito da on nije bio primoran ništa platiti s obzirom na to da je Esma navela da nisu platili ništa od kad su kupili kuću.

Pitanje jezika je jedna izuzetno važna nit koja je povezivala Bakareviće iz Istanbula, posebno drugu generaciju, sa njihovom domovinom. Dok je Ibrahim bio živ i dok mu je zdravlje dozvoljavalo, on je sam pisao pisma bratu, a kad je bio bolestan, on je pisma diktirao Esmi. Nakon njegove smrti, Esma je sama sastavljala pisma, što je predstavljalo mali problem. Ona je bosanski jezik kao maternji govorila samo u kući, dok je turski postao dio njihovog svakodnevnog života. Tako je ona s vremenom počela zaboravljati bosanske riječi. U jednom pismu je napisala: “u mene je kusur što neupitam koga pa da mi popravi moj bošnjacki kusuh (...)”¹⁴⁵ Dok je u drugom pismu amidži, nakon što nije razumio

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 12. 02. 1909.

¹⁴³ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 29. 03. 1909.

¹⁴⁴ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 25. 11. 1909.

¹⁴⁵ *Kusuh* je polomljen, nepravilan jezik. HASA, FB, kutija br 3, Korespondencija, pismo, 25. 11. 1909.

šta je htjela reći, odgovorila: “što si pita što nijesi razumija što sam ti pisala za supruntiju (čišćenje, op. a.) ovo je turska riječ a bosanski bunišće se rekne, a ja Boga mi, sveti krivo pišem jer neznam pravo bosanski pa se tudega pokvari a šta ću opet Bogu šučur činim kad sam i jovoliko se naučila pisati sad šta bi radili koga bi se molila da mi napiše knjigu pada za vas razumim a Nazifbeg jeza ovaki poso tenbel (lijen, op. a.) pa bilo pravo bilo krivo ja ti pišem pa ako šta nerazumiš vako mi odmah napiši paćuti ispraviti.”¹⁴⁶

Njena želja da ne zaboravi i da usavrši bosanski jezik, pored potrebe da ostane u stalnom kontaktu sa ostatkom porodice u Sarajevu, bila je povezana i sa činjenicom da se u Istanbulu osjećala, bez obzira što je tu živjela godinama, kao stranac. To se posebno uočava 1909. godine, kada je i politička situacija u Carstvu kulminirala, te ona u pismima prvo amidži Mustafi piše: “Dragi amidža od tebe odavno knjige nejma pa se brinem nemoj nas vako knjigama zakasnijivat jer mi sad jedni garibi kad od tebe pisma zakasni”¹⁴⁷, a onda već naredni mjesec i amidži Vejsilu: “af mi učini moj kusus što ti često knjige pospremam ti se razumi ja od H. Amidže u kaka smo halu jedni garibi pa da nas Bog od betera (lošeg, op. a.) saćuva.”¹⁴⁸

Koliko je teško bilo voditi porodicu u burna vremena, nakon što je ostala bez oca, sa bolesnom majkom, sestrom, zetom koji je bio *tuhaf* tj. *čudan* i, kako je napisala “jedva svoj poso damore gledati”, troje djece i slugom Huseinom kojem “ništa od ruke ne dolazi”, Esmu je pokušavala amidžama predstaviti i redovnim slanjem dnevnih novina.¹⁴⁹ Dok je Ibrahim pisao pisma, politička situacija u Carstvu se mogla kroz njih samo površno nazrijeti, tako se, recimo, neredi i pobune nisu nikada spominjali. Izuzetak je jedan veoma važan događaj, i to spomenut isključivo zbog Nazif-begovog ličnog prisustva. Radi se o događaju zbog kojeg je pismo, datirano 24. jula, i napisano. S obzirom na činjenicu da je Nazif-beg bio binbašamajor u osmanskoj vojsci, najvjerovatnije se radi o događaju od 21. jula 1905. godine kada je pokušan atentat na sultana Abdul Hamida II koji su izveli Ermenaci.¹⁵⁰

¹⁴⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 25. 11. 1909.

¹⁴⁷ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 30. 08. 1909.

¹⁴⁸ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 16. 09. 1909; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 140.

¹⁴⁹ Mustafa je smatrao da je to dodatni trošak za njih, pa je jednom prilikom napisao da mu ih više ne šalju. Na to je Esmu odgovorila: “pa šta mi pišeš da ti puno džerida (novina, op. a.) nespremam da ne trošim, ah moj dragi amidža đanim (dušo, op. a.) (...) da ja mogu da mi Bog da da ti kakav veliki hizmet učinim i svojoj dragoj Ašide hanumi tako već vam dovu činim da ste nam živi (...)” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 18. 01. 1909.

¹⁵⁰ Sultan je preživio atentat, i to sasvim slučajno zadržavši se u džamiji malo duže u razgovoru sa Mehmetom Džemaleddinom Efendijom, šejhul-islamom. Međutim, u vojnim redovima je

U pismu je Ibrahim napisao: "Dragi moj brate h Mustafa eff ako pitaš za naše zdravlje ja sam i familija sve jednako, a Zehra hanuma je vrlo zajif, a Nazifbeg je dobro i zdravo a bio je meudžud (prisutan, op. a.) na selamluku kad je oni vakat bio i konj mu je pogino fala Bogu njemu nije ništa dokunisalo (naškodilo, naudilo, op. a.) drugo ništa primite mah. selam vaš brat."¹⁵¹ Cilj tog kratkog pisma bio je obavijestiti rodbinu u Sarajevu da je Nazif-beg preživio. Međutim, podatak da je bio prisutan u selamluku, tj. ceromoniji dočeka sultana pri dolasku na džumu numaz, i da mu je konj poginuo, jasno potvrđuje njegov položaj i značaj u vojnoj strukturi sultana Abdul Hamida II. Interesantno je to da Ibrahim nije želio komentarisati političku situaciju, pa čak ni detalje ovog izuzetno važnog događaja. Stoga možemo reći da je opis Ibrahima koji je sačinio Osman N. Đukić kao pristaša "nezadovoljnih bošnjaka" koji "neagitira" i koji pripada zajedno sa Nazif-begom "skupini mirni ljudi" priklonjenih "čistoj bosanskoj stranki" bio tačan.¹⁵²

Za razliku od njega, Esmā je pokušavala malo detaljnije opisati stanje u glavnom gradu Carstva. Tako je 16. aprila 1909. godine, u burnom periodu pobuna protiv sultana, na sljedeći način opisala dešavanja vezana za pokret poznat kao *Tridesetprvomartovski incident*: "ako pitaš za naš hal da Bog od betera sačuva spremija ti je Nazifbeg gazete pa čitaj pa vidi našeg hala u utornik u sabah rekoše kako se asker kupi hoće kavgu ako im šta hoće nebude i pune džebhane (mjesto gdje se čuva municija, op. a.) to je iznenadi i vrlo nas pripade a naša kuća ko kad je na džadi pa šta god bude ovde se skupljina hiljade svijeta, pa u podne kad asker udari na saresker kapiju i puče puška da vidiš ehali je (mještana, op. a.) iz straha bježu a vrišću, ko kad nezna niko šta će biti, pa se malo opet ušuti dok bi opet u ponoći sve se asker više skuplja, dok u ponoći u osam sahata kad iznenadi pohiljade pušaka odjednom puče katopovne ato niko ništa nije znao u šta pucaju na Bajezida, već mislismo baš velika udari kavga plaho se pripasmo i najdonji kat sišli, od kuršuma (metci od puški, op. a.) ko kad kiša pada dok razuznasmo kako im što su hotjeli to im potvrdili, pa na to šenluk (slavlje, op. a.) izrađuju ama je

bilo 26 poginulih i 58 ranjenih. O ovom događaju više vidi: Ekmeleddin Ihsanoglu (priređio), *Historija osmanske države i civilizacije*, Orijentalni institut u Sarajevu – IRCICA, Sarajevo, 2004, 129–130.

¹⁵¹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, nedatirano pismo, 24. jullett; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 222.

¹⁵² Osman N. Đukić je napisao: "Hadži Ibrahimbeg Bakarević rodod Sarajlija, Nazifbeg jusbaš i javer sultanov, Nuri eff. Čereg livnjak brat Azifa i Mustafe kahvedžija Gerbo, pristaše su nezadovoljnih bošnjaka nu ovi neagitirani i mirni ljudi, jedino što je Nazifbeg na mnoge navale od strane Ibrahimbega Kulenovića i drugovah na suludu si sestru navaljivao da ona Eminbega neka gleda sklonuti da kod sultana za muhamedansku deputaciju audijenciju izposlue (...)" ABiH, ZV, I.B., Zapisi Osmana N. Đukića.

plaho svijet se pripo, pa se odma svak ljepo smirijo se, sad za sad ljepo nejma ništa, pa Bogu fala vakiji kad imamo pravije turčina askera na lijepi put hoće svijet da okrene, pa hamdasun (hvala Bogu, op. a.) kad smo u hak dinu vešti epa pričam da vidiš kolkasmo se pripali.”¹⁵³

Nekoliko dana poslije, tačnije 27. 04. 1909, sultan Abdul Hamid II je svrgnut sa prijestola, a na njegovo mjesto je postavljen Mehmed V.¹⁵⁴ Samo tri dana nakon toga Esma je napisala pismo u kojem je svoj strah od budućnosti i neizvjesnost koja je nastala za nju i njenu porodicu opisala na sljedeći način: “Dragi amidža primila sam od tebe telegram i jednu kartu pa sam razumila da se zanama brineš. Moj amidža naš hal i strah da Bog svakog sačuva satti nemogu svašta pisati već ako Bog da života ja ću ti drugi put sve ispisati, mi smo svi zdravi a i on je dobro i zdravo enoga kod kuće sjedi ossela neznam šta će biti još nijesu njega potražili pa šta će nam Bog dati ne znam da nam Allah uyardumu bude evo naš hal vako sjedimo pa šta će biti osalen neznam (...)”¹⁵⁵ Dakle, Esma je stanje porodice opisala detaljno amdži. Koliko je bila zabrinuta, potvrđuje i to što je smatrala da je najbolje i ne spomenuti ime Nazif-bega u pismu, nego koristiti zamjenicu *on* kako bi ga nekako *sakrila* ukoliko neko bude čitao pismo.

To pismo zabrinulo je Bakareviće u Sarajevu, pa je Mustafa odmah odgovorio, ali ne samo Esmi nego i Nazif-begu. Situacija je bila izuzetno osjetljiva, pa je Esma u narednom pismu objasnila amidži da nije bilo nikakvih novosti, ali i da mu ona neće “često pisati”.¹⁵⁶ Međutim, pismo nije stiglo na vrijeme u Sarajevo i Mustafa se još više zabrinuo, te je poslao telegram na koji je Esma odgovorila detaljno. Iz pisma datiranog 06. 05. 1909. godine vidimo da se situacija prilično stabilizovala i da su ogroman strah i neizvjesnost polako nestajali. U tom pismu, kako bi dočarala koliko se porodica prepala zbog nemilih događaja, Esma je dopisala: “veš odonog dana ostraha svismo hasta kako ću ti kazat naš strah mati priča kako je bila u Sarajvu kad je švabo došo naki strah baš i jovde smo mi potegli pa osela danam Bog na hajr okrene.”¹⁵⁷ Interesantno je to da Esma majčin strah pri austrougarskoj okupaciji poredi sa strahom koji su preživjeli, ali je mnogo važnije da ona potencira činjenicu da su oni takvu vrstu straha doživjeli unutar

¹⁵³ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 16. 04. 1909; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 234; O Tridesetprvomartovskom incidentu više vidi: Ekmeleddin Ihsanoglu (priredio), *Historija osmanske države i civilizacije*, 140.

¹⁵⁴ Isto, 142.

¹⁵⁵ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 01. 05. 1909.

¹⁵⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 04. 05. 1909.

¹⁵⁷ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 06. 05. 1909.

Osmanskog carstva. Svjesna promjena koje je smjena sultana donijela, preostala joj je samo nada da će *Bog na hajr okrenuti*.

Stanje u Carstvu je neminovno uticalo i na život unutar zidina Bakarevića kuće na Fatihu. Posebno težak period nastao je upravo nakon smjene sultana 1909. godine. Nazif-beg, kao vojno aktivan i blisko povezan sa bivšim sultanom, našao se na udaru.¹⁵⁸

Cijela porodica u Sarajevu je bila zabrinuta za sve njih, a posebno za Nazif-bega. U samo nekoliko dana iz Sarajeva su dobili nekoliko pisama i dopisnica od amidža i tetki.¹⁵⁹ Već 06. maja Esmā je napisala malo više detalja o novim dešavanjima, ali je i u tom pismu Nazif-bega krila iza zamjenice *on*: “ako pitaš za naš hal šta god ima ovde zabita sveji fataju i istintakdine (ispituju, op. a.) ko je kabahatli (kriv, grješan, op. a.) svašta od njega izrađuju, a još nisu nama došli i njega potražili a Bogu hvala on je čist”, smatrala je Esmā, a kako bi to potvrdila, dodala je: “nije on oni čojek ko šta oni traže pa se neboji, ama i prava i kriva pozivaju pa kad će njemu sura doći neznam u velikoj smo brigi da nam Bog uyardumu bude, i svašta ima zabita na izvan je poslat hoće, pa i to se brinemo kud će ga shajrom spremi, a to ništa se zasad nemore pravo razaznati se, a kod kuće izlazi na sokak a nezna mu se ništa za poso.”¹⁶⁰ Ovo pismo najbolje ilustruje kroz šta su tih dana prolazili Bakarevići, a posebno Nazif-beg koji se nije kretao dalje od sokaka u kojem su živjeli. Međutim, ta situacija nije potrajala dugo, pa je već početkom narednog mjeseca bilo jasno da će Nazif-beg biti regrutovan, ali je olakšanje bilo to što nije protiv njega podignuta nikakva optužnica i Esmā je napisala: “ako pitaš za naše zdravlje svi smo Bogu fala dobro i zdravo a za rahatluk svejednako u misli stajimo kako će biti još se ništa nezna”, a zatim je dodala da još uvijek nisu znali gdje će Nazif-beg biti raspoređen, ali da je ona čula da “ni jednoga u Stanboli ostaviti neće”. Ipak je smatrala da trebaju biti Bogu zahvalni “kad je svjetla obraza” i da mu nije nikakva nesreća došla kao što “svijetu dolazi naglavu”. Na kraju je amidži objasnila da se u tom trenutku “valja priginuti dok sma muhtadž (u oskudici, potrebi, op. a.) pa se nezna još šta će biti ako šta čujemo pisaću vam havadisu”.¹⁶¹ Kao odgovor

¹⁵⁸ O ugledu Nazif-bega kod sultana Abdul Hamida II govori i podatak da je samo dvije godine prije ovih događaja kao poseban sultanov izaslanik boravio u Bagdadu, gdje je proveo tri mjeseca vršeći inspekciju vojnih postrojbi. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 01. 10. 1907.

¹⁵⁹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 06. 05. 1909.

¹⁶⁰ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 06. 05. 1909; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 352, 376.

¹⁶¹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 03. 06. 1909.

na ovo pismo, a posebno na informaciju da su *muhtadž*, Mustafa je iz Sarajeva poslao poštom novac kako se bar oko toga ne bi brinuli.¹⁶²

Glasine o promjenama u vojnoj strukturi koje je štampa prenosila Bakarevići su pratili redovno. Početkom jula *gazete* su pisale kako će se oduzeti činovi, što je Nazif-bega posebno zabrinulo. Esmā se bojala toga da će mu plata, ako mu oduzmu *rutbu* i smanje je, biti mala, ali i da će mjesto na koje ga pošalju biti loše.¹⁶³ Samo nekoliko dana poslije, Nazif-begu je saopćeno da će biti stacioniran u Šam i porodica je bila zadovoljna, iako su se još uvijek brinuli oko čina koji je imao i oko toga da li će mu biti umanjen ili će ostati isti. Iako su znali za mjesto gdje će biti poslan, ni krajem jula nije bilo izvjesno kada će otići. Esmā je 22. 07. naglasila da Nazif-beg još uvijek čeka da mu se *muamela završi*.¹⁶⁴ U istom pismu ona je opisala i atmosferu u Istanbulu povodom proslave godišnjice od “kako je hurjet izišo” u gradu “šenluk seizradčuje”, napisala je.¹⁶⁵ Iako je to bila samo proslava, porodica se ponovno *ispripadala*.¹⁶⁶

Početkom augusta, tačnije 07. 08. 1909. godine, Nazif-beg je otputovao u Bejrut. Sam odlazak je bio tužan, posebno za njegovu djecu, a Esmā je rastanak opisala prilično detaljno: “ah moj dragi amiđa kako nam tesirli (teško, op. a.) bi neumijem ti kazati djeca mu plaho plaču ko kad nikog svog nejmamo osim Boga da nam Bog jardum bude (...)”¹⁶⁷ Bakarevići u Istanbulu nisu imali nikog od rodbine, a nakon svrgavanja sultana osjećali su i egzistencijalnu nesigurnost. Poseban problem bila je stalna Vasvijina bolest, a u nastavku spomenutog pisma

¹⁶² Mustafa je novac poslao poštom, i to Vasviji 47 forinti i 99 krajcera, a Zehri i Esmi 100 forinti i 59 krajcera. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 02. 07. 1909.

¹⁶³ U pismu je pisalo: “a što pitaš za naš hal ovde osvakad jedna briga ko kad je još kačma kanišik (karma karišik-ni za šta se ne zna, sve pomiješano, op. a.) svijet jednom se pripali pa se ustrahu živimo, pa stoga da Bog od betera sačuva ka svet još se nije slega pa svašta govore, pa insan ne zna ni šta će pisati više nit se vjerovati i kažu i šta god je zabita pa je prije šest godina rutbu uzima opet će mu uzet tu rutbu, ima onde paša kažu da će je na juzbašiluk skinut, pa se mi bojimo s Nazif begom, jer kud je pristo s malom rutbom po gurbetu, pa se opet tesilli ići nima još nije svasma karar (savasma karar-ratna odluka, op. a.) dato mebusan? pa Bog je kader da baš vako neizrade košto je gazete (novine, op. a.) pisale jazik (šteta, op. a.) ummeti (naroda, op. a.) Muhameda (...)” Poseban problem oko Nazif-begovog čina bilo je to što je on sam čin majora stekao nakon 1902. godine, jer ga u špijunskom izvještaju Đukić svrstava u juzbaše, tj. kapetane. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 13. 07. 1909; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 397; ABIH, ZV, I.B., Zapisi Osmana N. Đukića.

¹⁶⁴ *Muamela* – postupak. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 22. 07. 1909.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Esmā je napisala: “da Allah od kazaja sačuva što smo se isprripadali.” Isto.

¹⁶⁷ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 10. 08. 1909.

Esma je to i potencirala napisavši: “a najviše muka i čeder mati vako plaho hasta, hem para zuđluk hem brez nikoga u dijaru gurbetu (...)”¹⁶⁸ Bez obzira na sve probleme, Esma je nadu crpila iz vjere i smatrala je kad *insan* ne bi bio vjernik, *šeno bi*, tj. poludio, a kao i uvijek u teškim trenucima, pismo je završila: “pa da Bog svakom ummeti Muhamedu u jardumi bude.”¹⁶⁹

Već krajem augusta 1909. godine situacija se polako stabilizirala. Nazif-beg je u Šam otišao sa činom binbaše, majora, koji je imao, ali mu taj čin nije bio potvrđen. Kao podrška porodici, sredinom septembra iz Sarajeva je došao Mujaga Mašić.¹⁷⁰ Esma i Vasvija su bile sretne što je pored rodbine u Istanbulu prvo došao njima u posjetu.¹⁷¹ Kod Bakarevića je u to vrijeme bila i Nazif-begova majka, koja je došla još u junu iste godine.¹⁷² Ona je zasigurno bila posebno zabrinuta za sina, a neizvjesnost oko njegovog vojnog čina okončana je u novembru. *Rutba* mu je smanjena i on je postavljen kao *mulazim-evvel* – prvi poručnik. Njemu to nije odgovaralo pa je iz Bejruta napisao kako “neće moći sa ovom rudbom u askerluku biti”, ali “da će prisaburiti do marta”.¹⁷³ Esma je amidži uglavnom prepričavala sve što je Nazif-beg pisao njima u dopisnicama ili pismima.¹⁷⁴ Iz tih pisama saznajemo da je on bio slabog zdravlja, da mu klima nije odgovarala i da se teško navikavao na zadatke koje je sa činom poručnika trebao izvršavati.

U decembru 1909. godine Vasvija je napisala kratko pismo djeveru “kao bratu” u kojem ga je obavijestila da je ona još uvijek bila teško bolesna, ali “Bogu fala mogu klanjat i po kući hodati”, dodala je. Ona je djevera molila da joj javi kako je Mujaga Mašić, za kojeg su čuli da je bolestan, dok je o Nazif-begu napisala da je poslao pismo “i zdravi je i dobro je”, što je bilo i najvažnije. Na kraju pisma Vasvija je poselamila cijelu Mustafinu porodicu od nje, njenih kćerki i unučadi.¹⁷⁵

¹⁶⁸ *Zuđutluk* – siromaštvo. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 655.

¹⁶⁹ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 10. 08. 1909.

¹⁷⁰ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 17. 09. 1909.

¹⁷¹ Između ostalog Esma je napisala: “(...) vrlo mi je drago što je nama pravo došo i mati i mi smo obeselili (...)” HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 17. 09. 1909.

¹⁷² Nije nam poznato do kada je ona bila u posjeti kod Bakarevića. Vidi: HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 03. 06. 1909.

¹⁷³ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 20. 11. 1909.

¹⁷⁴ Nazif-beg je često pisao iz Šama. U početku se žalio na zdravstveno stanje zbog reumatizma, a poslije je uglavnom Esma pisala kratko da je dobro i zdravo. HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, 30. 08. 1909. i dopisnica 08. 12. 1909.

¹⁷⁵ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, pismo, decembar 1909.

Vasvijino pismo je ujedno posljednje u kojem se spominje Nazif-beg, dok je posljednje sačuvano odnosno dostupno pismo Bakarevića iz Istanbula zapravo razglednica napisana u maju 1910. godine. Esma je u njoj napisala: “Dragi amidža primila sam juče od tebe kartu pisana 3. 5. 1910. i razumila sam kako je Mehmedi haki efendija od sandžije hasta to nasekirala i kaharlila (ožalostila, op. a.) i kako je sada piši mi i kako je zafijet Ašide hanuma, zato se svi brinemo, mi smo svi dobro, a mati je zaif plaho i nijezin illet devamim (bavi se njome, op. a.) mati, sestra ja tebi, amidži, tetkama, Ašide hanumi, i svijem akrebi ruku vam ljubi imaš selam Esma.”¹⁷⁶ Očito je da je Esma bila zabrinuta za Mehmedovo i Ašidino zdravlje, kao i to da je ona bila zaokupljena majčinom bolešću. Ta kratka dopisnica je nažalost i posljednja informacija koja govori o Bakarevićima u Istanbulu. Zašto se u njoj ne spominje Nazif-beg i šta se sa njim dogodilo, teško je utvrditi. Činjenica da sadržaj pisma nastavlja sa uobičajenim informacijama, kao prije nemira i smjene sultana Abdul Hamida II, ukazuje na to da su se Bakarevići lagano vraćali ustaljenoj svakodnevnicu ne sluteći skore ratove i velike promjene koje su ih neminovno čekale.

Porodica Bakarević bila je jedna od najuglednijih sarajevskih porodica u osmanjskom periodu. Veleposjedi koje su sticali stoljećima kao pripadnici vojne elite omogućavali su im lagodan život. I pored toga, Bakarevići su kapital ulagali i u trgovinu, a bogatstvo su uvećavali i bogatim ženidbama. Pripadnost osmanskoj vojnoj strukturi obilježila je život i Ibrahima Bakarevića koji je živio u drugoj polovini 19. stoljeća. On je, kao jedini član porodice Bakarević koji je iselio u periodu austrougarske okupacije, održavao redovnom korespondencijom vezu sa porodicom u Sarajevu. S obzirom na to da je bio bolestan, za njega je pisma često pisala njegova kćerka Esma, koja je nakon njegove smrti nastavila održavati prisnu vezu sa rodbinom.

Ibrahimova, a posebno Esmina pisma iz perioda 90-tih godina 19. i prve decenije 20. stoljeća predstavljaju sliku života samo jedne od stotine hiljada muhadžirskih porodica koje su novi dom pokušale pronaći u centru Carstva u kojem su živjeli stoljećima. Kroz ova pisma nazire se ne samo njihova privatna svakodnevica nego se oslikava i sudbina bogatih muslimanskih porodica koje pokušavaju nastaviti tradicionalno prihvaćene okvire svakodnevnicu u sklopu

¹⁷⁶ HASA, FB, kutija br. 3, Korespondencija, dopisnica, 27. 05. 1910.

sultanove zemlje, gdje misle da pripadaju. Međutim, promjene u Osmanskom carstvu, u tom burnom periodu, umnogome su se odražavale i na svakodnevnicu Bakarevića u Istanbulu, posebno zbog toga što je njihov status bio vezan za vojnu strukturu. Iako prodaja porodične imovine u Sarajevu jasno ukazuje da je odluka za život van Bosne bila konačna, stalna pisma i želja za dijeljenjem svih pojedinosti iz života otkrivaju njihovu želju za održavanjem veze sa ostatkom porodice u domovini kao da među njima nije geografska razdaljina tako velika.

Njihova priča oslikava običaje, nadanja, težnje, želje, ali i strahove, kratko, svakodnevni život jedne porodice koja je napustila rodni grad i preselila u glavni grad Carstva koje su smatrali svojim, ali u kojem su se ipak najčešće osjećali kao “garibi”.

“All Alone in a Foreign Land”

Everyday life of the Bakarević family in Istanbul in the late 19th and early 20th century

Summary

The Bakarević family was one of the most respectable Sarajevan families in the Ottoman period. Large estates which they had been acquiring for centuries as members of the military elite allowed them to live a life of ease. Despite this, the Bakarevićs invested their capital in trading, and furthermore increased their wealth through rich marriages. Ibrahim Bakarević, who lived in the second half of the 19th century, was a member of the Ottoman military. He, as the sole member of the Bakarević family who immigrated in the period of the Austro-Hungarian occupation, maintained regular correspondence with his family in Sarajevo. Given the fact that he was ill, his daughter Esma often wrote letters on his behalf and after his death maintained close ties with the relatives.

Ibrahim’s letters, in particular Esma’s letters from the period of the last decade of the 19th century and the first decade of the 20th century depicted the life of just one of hundreds of thousands of immigrant families who tried to find a new home in the center of the Empire in which they had lived for centuries. These letters not only showed their everyday private life but also depicted the fate

of rich Muslim families who were trying to continue with traditionally accepted everyday life framework within the sultan's land, where they thought they belonged. Nevertheless, changes in the Ottoman Empire in that tumultuous age were greatly reflected on the everyday life of the Bakarević family in Istanbul, especially because their status was tied to the military. Although the sale of family property in Sarajevo had clearly suggested that the decision to live outside Bosnia was final, regular letters and desire to share all the intimate details revealed their desire to maintain ties with the rest of the family in the homeland as though geographical distance between them was not that great.

Their story depicts traditions, hopes, aspirations, desires, but also fears, in short everyday life of a family that left their hometown and moved to the capital of the Empire that they believed was their own, but where they most often felt like 'foreigners'.